

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1995 metai

VILNIUS **pradai** 1996

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1995

VILNIUS 1996

INSTITUT LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1995

VILNIUS 1996

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-22-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1996

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Gintautas Zabiela. Lietuvos medinės pilys / Lietuvos istorijos institutas. — Vilnius: Diemedis, 1995. — 335 p. 5500 egz.

Knyga susideda iš įvado, dešimties skyrių, išvadų ir priedų. Kiekvienas skyrius suskirstytas į poskyrius. Pagrindinis tekstas kartu su iliustracijomis užima 188 puslapius, maždaug 140 puslapių — priedai.

Įvade autorius nurodo, kad vėlyvaisiais jis vadina XI—XV a. pradžios piliakalnių. Tai laikotarpis nuo vėlyvojo geležies amžiaus pradžios iki medinių pilių išnykimo. Knygos šaltinis — iki 1992 m. daugiau ar mažiau tyrinėti 84 piliakalniai ir juose rasta medžiaga. Tačiau nemažą pasirinktojo laikotarpio dalį „uždengia“ rašytiniai istorijos šaltiniai, suteikiantys autoriui galimybę sugretinti juos su archeologijos duomenimis. Jis šią galimybę puikiai išnaudojo, savo kūrinį pasukdamas nuo „centimetrinės archeologijos“ (knygos autoriaus terminas) ir nukreipdamas istorinio apibendrinimo kryptimi. Tai istorinė knyga, parašyta archeologinės medžiagos pagrindu. Medžiagos, kuri susideda iš dviejų dalių: tyrinėjimų fiksacijos ir radinių. Ta medžiaga surinkta įvairiu laiku, įvairaus profesinio pasirengimo žmonių — nuo mėgėjų iki aukštos kvalifikacijos profesionalų. Jų indėlis į piliakalnių tyrinėjimus aptariamas tyrinėjimų istorijai skirtame skyriuje.

Vėlyvųjų piliakalnių tyrinėjimų pradininku knygoje pristatomas Jasonių (Utenos raj.) dvarininkas Pranciškus Vilčinskis (beje, netoliесе, iš Leliūnų, kilęs ir pats knygos autorius Gintautas Zabiela). Iš XIX a. antrosios pusės—XX a. pradžios tyrinėtojų išskiriami Tadas Daugirdas, Vandalinas Šukevičius, Liudvikas Kšivickis.

Plačiai nušviečiama Lietuvos Respublikos archeologų — Petro Tarasenos, Vlado Nagevičiaus, Eduardo Volterio veikla. Ypač vertinami Jono Puzino darbai, pirmiausia archeologijos chronologijos srityje.

Iš pokario metų archeologų knygoje plačiau aptariami Prano Kulikausko, Reginos Kulikauskienės, Vytauto Daugudžio darbai.

Skyriuje „Medinių pilių atsiradimas“ chronologinės ribos išplečiamos, norint išsiaiškinti tų pilių atsiradimą. Šiuo tikslu autorius nusileidžia vos ne porą tūkstantmečių į pereitą erą ir nuo ten pradeda gvildinti piliakalnių raidą, juose buvusius pastatus bei įtvirtinimus iki pat medinių pilių atsiradimo. Problemos gvildenamos istoriškai, nebijant pačių opiausių klausimų, tarp jų ir tautų kraustymosi poveikio Lietuvos teritorijai.

Skyrius „Vėlyvieji piliakalniai — medinių pilių vietos“ beveik ištiesai skirtas svarbiausioms sąvokoms aptarti. Tai piliakalnis, piliavietė, pilis, priešpilis, papilys, miestas, papėdės gyvenvietė, gynybinės užtvartos, mūrinės pilys, kryžiuočių piliavietės, gyvenvietė, slėptuvė, tvirtovė, dvaras, valdovo rezidencija, žvalgakalnis. Aptariami keli atvejai, kai piliakalniuose būta šventovių.

Aptardamas piliakalnių išorės požymius (skyrius „Piliakalnių išorinė išvaizda“), autorius naudojosi kompiuteriu. Pritaikius 64 vėlyvųjų piliakalnių požymius, duomenys suvesti į lentelę ir pateikti 5-me priede. Remiantis šia lentele, stengiamasi išryškinti regioninius ir chronologinius piliakalnių skirtumus.

Labai svarbi vėlyvųjų piliakalnių dalis yra gynybiniai įtvirtinimai. Tad šiam klausimui paskirtas atskiras skyrius. Jame aptariamas inžinerinis išplanavimas, pylimų struktūra ir jų tvirtinimas medinėmis sienomis, grioviai, terasos, šlaitų pritaikymas gynybai, medinės gynybinės sienos, bokštai, vartai, tiltai, slapti išėjimai. Svarbi vieta pilių gynybos sistemoje buvo skiriama gamtinėms kliūtims, pirmiausia — vandens telkiniams.

Atskirame knygos skyriuje aptariamas aikštelių išplanavimas. Čia pateikiami duomenys apie kultūrinio sluoksnio susidarymą, ypatumus, saardymo priežastis. Piliakalnio aikštelės pakraščiais dažnai stovėjo mediniai pastatai, kurie buvo dvejetainės konstrukcijos: stulpiniai ir rentininiai. Pastatai dažniausiai supo aikštelę, sudarydami pilies kiemą. Labai svarbu buvo ilgesnės apgulties atveju turėti vandens. Knygoje pateikta duomenų apie pilyse buvusius šulinius, kurie leido piliai normaliai funkcionuoti. Nepamirštas ir dar vienas kasdieninio gyvenimo atributas — sanitarinės vietos, iš kurių tetryrinėtos ūkinės duobės.

Kasdieninis pilies gyvenimas nušviečiamas ir atskirame skyriuje. Čia pateikta duomenų apie pilies statybą, statybininkų įrankius, pastatų vidaus įrengimą. Į atskirus poskyrius išskirti šaunamieji ir šaltieji ginklai, žirgo aprangos detalės, maistas, buitiniai daiktai, žemdirbystės įrankiai, drabužių gamyba (verpimas ir audimas), puodininkystė, papuošalai, dvasinis gyvenimas ir prabangos dalykai. Kalvių, stalių, juvelyrų, kauladirbių ir odininkų darbo pėdsakai (įrankiai bei gaminių liekanos) pateikiami atskirame poskyryje.

Kiek žmonių, kiek gynėjų galėjo tilpti medinėje pilyje ir kiek ta pilis galėjo atsilaikyti? Į šiuos klausimus mėginama atsakyti skyriuje „Pilies gynybinis pajėgumas“.

Pasitelkęs rašytinius šaltinius ir archeologijos duomenis, autorius gvildena tris temas: gynėjų skaičių, pilies atsargas bei piniginius išteklius. Šioms temoms skirta po atskirą poskyrį. Dar viename šio skyriaus poskyryje aptariama kovos taktika.

Knyga turi vieno puslapio apimties skyrių „Išvados“, tačiau istoriškai išdėstytos medžiagos apibendrinimas pateiktas skyriuje „Medinių pilių vieta krašto gyvenime“. Šio skyriaus esmę nusako poskyrių pavadinimai: „Pilyų ikivalstybinių laikotarpių“, „Pilių vieta teritorinėse kultūrose“, „XIII a. pilyš“, „XIV a. pilyš“, „Medinių pilių likimas“, „Pilių lokalizacija“, „Pilių poveikis ankstyviesiems dvarams“. Atskirame poskyryje pasakojama apie Vorutą.

Knygą pagyvina į atskirą skyrių sudėti 7 medinių pilių rekonstrukciniai piešiniai.

Daug vietos knygoje užima priedai.

Priede Nr. 1 abėcėlės tvarka pateikti svarbiausi duomenys apie visus 84 tyrinėtus vėlyvuosius piliakalnius, priede Nr. 2 — XI—XV a. pradžios piliakalnių sąrašas. Jame pagal abėcėlę surašyti 447 piliakalniai.

Priedas Nr. 3 — panašumo koeficiento apskaičiavimas, Nr. 4 — kompiuterinė neapdorota vėlyvųjų piliakalnių išorinių požymių palyginimo lentelė, Nr. 5 — kompiuteriu sutvarkytų vėlyvųjų piliakalnių išorinių požymių palyginimo lentelė, Nr. 6 — tyrinėtų vėlyvųjų piliakalnių radinių lentelė ir priedas Nr. 7 — Lietuvos piliakalnių sąrašo papildymas. Čia surašyti 108 piliakalniai, nepatekę į 1975 m. išleistą „Lietuvos TSR archeologijos atlaso“ II tomą. Surašyti pagal atlaso surašymo principus ir praktiškai yra to atlaso papildymas vos ne per du dešimtmečius naujai tyrinėtais piliakalniais.

Nenumeruotuose prieduose yra literatūros sąrašas, trumpinimai, iliustracijų autorių ir iliustracijų šaltinių sąrašas, vietovardžių rodyklė.

Užsienio skaitytojui knyga pristatoma santraukomis anglų ir rusų kalba. Šias santraukas papildo paaiškinimai ir iliustracijų sąrašas. Tai neabejotinas knygos plusas, rodantis neformalų autoriaus dėmesį lietuviškai nemokančiam skaitytojui.

Lietuviškas knygos tekstas parašytas lakoniška, bet aiškia kalba, suprantama ne vien profesionalams. Tai pavyzdys, kaip specifinius, mokslinius faktų apibendrinimus pateikti ir platesniam skaitytojų ratui.

Gintautas Zabiela yra gabus, darbštus ir, be jokios abejonės, vienas geriausiai pasirengusių Lietuvos piliakalnių tyrinėtojų. Tai dar palyginti jaunas žmogus, jo savarankiško tyrinėtojo kūrybinis kelias nėra ilgas, bet pakankamai ryškus. Ypač daug dėmesio jis skiria tiriamų objektų fiksacijai. Yra gerai susipažinęs su gamtos ir technikos mokslų taikymo archeologijoje galimybėmis. Šios srities pasaulinius pasiekimus drąsiai taiko savo darbe. Archeologija susidomėjo dar vidurinėje mokykloje, tad šį kelią pasirinko apgalvotai, gerai žinodamas, ką jam šis mokslas gali duoti ir ką jis galės duoti archeologijai. Nuo pat pirmo studijų kurso medžiagą

apie archeologijos paminklus renka kruopščiai ir sistemingai. Gerai susipažinęs su tyrinėjimų istorija, puikiai išmano apie archeologijos paminklus, jam nesvetimos paminklosaugos ir paminklotvarkos problemos. Jau kurį laiką dirbo šioje srityje, savo akimis yra matęs daugelį paminklų, ieškojęs ir suradęs naujų. Dalis knygoje pateiktų naujai surastų paminklų aprašų yra padaryti paties G. Zabelos žvalgomųjų tyrimų medžiagos pagrindu. Taigi medžiagos surinkimo, susistemavimo ir pateikimo prasme G. Zabelos knyga „Lietuvos medinės pilys“ neabejotinai turi išliekamąją vertę.

Žinoma, skaitytojui, taip pat ir profesionalui, gali kilti klausimų. Kai kuriuos dalykus jis norės išsiaiškinti, o dėl kai kurių ir padiskutuoti.

1. Vėlyvųjų piliakalnių tyrinėjimų istoriją autorius skirsto į 4 etapus: pirmasis apima laikotarpį iki XIX a. 7 deš., antrasis — XIX a. 7 deš.—1914 m., trečiasis — 1918—1943 m., ketvirtasis — 1952—1991 m. (38 p.).

Pirmieji du etapai didesnių abejonių nekelia. Trečią laikotarpį nuo 1914 iki 1918 m., matyt, galima paaiškinti karu (nors pats autorius to nepasako). Visai neaiški trečiojo etapo pabaigos data — 1943 m. Jeigu ketvirtojo etapo pradžios datą — 1952 m. — galima susieti su sistemingų tyrinėjimų pokario metais pradžia, tai pabaigos data — 1991 m. — yra neaiški. Niekuo nepaaiškinamas ir tuščias laiko tarpas nuo 1943 iki 1952 m. Tiesa, karo ir pirmaisiais pokario metais piliakalniai nekasinėti, tačiau medžiagos kaupimas apie juos nenutrūko. Pats autorius sako, kad „1948—1973 m. 20 stambių LII žvalgomųjų ekspedicijų žvalgė, ko gero, visą Lietuvos teritoriją ir surinko duomenis apie daugiau kaip 800 piliakalnių“ (36 p.).

Autorius teigia, kad nuo 1992 m. prasideda naujas, penktasis etapas, kuris „bus siejamas su europietišku požiūriu į nagrinėjamą problemą bei pačius lauko tyrinėjimus“ (38 p.). Neaišku, su koku įvykiu siedinama penktojo etapo pradžia.

2. Vietomis nepakankamai apgalvotai sugrupuota medžiaga daro jos išblaškymo įspūdį. Antai skyriuje „Piliakalnių aikštelių išplanavimas“ tarp aikštelės elementų įterpti ir pastatų aprašai (110 p.). Aprašant rentininius pastatus, minimos interjero detalės — židiniai, krosnys, grindys. Lygiai tas pat pakartota gretimo skyriaus „Pilies kasdieninis gyvenimas“ poskyryje „Pastatų vidus“ (118—121 p.). Šiame poskyryje autorius įdėjo spynų aprašus, tarsi norėdamas įtikinti, kad durys nagrinėjamoju laikotarpiu buvo rakinamos iš vidaus. Tuo tarpu kiti šaltiniai, ypač etnografiniai, nurodo, kad durys iš vidaus buvo užsklendžiamos skląščiu (velke).

Abejotinas yra ginklų traktavimas kaip kasdieninio gyvenimo atributo (du poskyriai apie ginklus skyriuje „Pilies kasdieninis gyvenimas“, 121—130 p.). Juoba kad gynybai (ar karui) knygoje skirti du kiti skyriai — vienas apie gynybinius įrengimus, kitas apie gynybinį pajėgumą. Viename iš jų ir galėjo atsirasti vietos ginklams.

Šiek tiek neįprastas yra ir ginklų suskirstymas į šaunamuosius bei šaltuosius. Šaunamieji paprastai užtaisomi paraku, o knygoje kalbama apie lanką ir kilpinį (arbaletą) (121 p.) Tiesa, ginklams suskirstyti, autorius vartoja dar vieną terminą — tolimojo ir artimojo mūšio ginklai. Tolimojo mūšio ginklais jis laiko tik šaunamuosius, t.y. lanką ir kilpinį. Visi kiti ginklai skiriami šaltųjų ginklų kategorijai, todėl čia pateko ir ietys, nors kai kurios iš jų būdavo svaidomos, t.y. vartojamos tolimajame mūšyje. Pagaliau poskyrio gale (126 p.) savo ankstesniuosis teiginius apie šaunamuosius ginklus autorius paneigia tokiu sakiniu: „Nėra archeologinių duomenų apie šaunamųjų ginklų naudojimą tiek puolant, tiek ginantis medinėse pilyse“.

Labai susiaurinta pinigų funkcija. Teigiama, kad „Jų prirėkdavo daugiausia pralaimėjus: apsirūpinti ginklais, atstatyti pilį, sumokėti išpirką“ (160 p.)

Net jeigu sutiktume su tokiu pinigų sumilitarinimu, autoriaus teiginys, kad pinigų „prirėkdavo daugiausia pralaimėjus“, vis tiek būtų nelogiškas. Juk pinigų reikėdavo ne tik piliai atstatyti, bet ir jai pastatyti, o ginklais buvo stengiamasi apsirūpinti ir prieš mūšį, o ne vien jį pralaimėjus.

Tad poskyris „Pinigai“ skyriuje „Pilies gynybinis pajėgumas“ atrodo ne itin logiškas.

3. Ne paslaptis, kad vienas iš opiausių klausimų archeologijoje yra chronologija. Ypač datuojant vietas, kurias mini rašytiniai šaltiniai.

Iš visų vėlyvųjų medinių pilių į atskirą poskyrį knygoje teišskirta Voruta ir lokalizuota Šeimyniškių piliakalnyje (171—174 p.). Dėl to nesiginčysime, nors diskusija šiuo klausimu per kelerius pastaruosius metus buvo karšta. Šiuo atveju svarbesnė yra Šeimyniškių piliakalnio chronologija. Autorius teigia: „Archeologinių kasinėjimų duomenys parodė, kad pilis egzistavo gana trumpą laiką XIII a. Surastų radinių, tokių kaip žalvarinė vytinė apyrankė, geležiniai kilpinio strėlių antgaliai, žiesta keturkampiais išpaudėliais puošta keramika, chronologija didesnių abejonių nekelia“ (174 p.).

Apie bandymus piliakalnių amžiaus klausimus nagrinėti remiantis keramika autorius sako: „Ši darbo kryptis neabejotinai perspektyvi, tačiau iki šiandien deramai netęsiamą“ (34 p.). Ar tai nereiškia, kad keramika, kaip tokio tikslaus datavimo kriterijus, nėra patikima? Ar tik nebus jos chronologinės ribos šiek tiek platesnės?

Apyrankė, kurią nurodo autorius (175 p., 177 pav.), vien XIII a. datuojama būti negali. Tokių apyrankių yra daugiau kapinynuose, tarp jų Anykščių raj. Kapuose jų randama su XIV a.pab. ir net XV a. monetomis.

Apie kilpinio strėlių antgalių chronologiją tekalba pats autorius: „Ankstviausios kilpinio strėlės antgalis, kurį galima datuoti XIII a. pirmąja puse, rastas Mažulonių piliakalnyje, kiek vėlesnių, XIII a. viduriu datuojamų antgalių aptikta Šeimyniškių piliakalnyje. Daugiausia Lietuvos piliakalniuose aptikta XIV a. antrosios pusės kilpinio strėlių antgalių. Priešingai išgalėjusiai nuomonei, kilpinio strėlių

antgaliai yra gana gerai datuojama archeologinių dirbinių rūšis. Tai pagal Estijos piliakalnių medžiagą įrodė A. Maesaln“ (125—126 p.). „Lietuviai nuo XIII a. vidurio (pradžioje tai buvo svetimšaliai, kilpininkai...) irgi naudojo kilpinį. Ryškus archeologinis jų pavyzdys yra Veliuonos pilaičių radiniai. Ši vietovė siejama su Bajerburgo pilimi, lietuvių sudeginta po 1337 m. Kasinėjant Pilaiteis, buvo rasta apie 1200 kilpinio strėlių antgalių...“ Taigi Lietuvoje analogijos beveik vien tik iš XIV a. Atrodo, kad diskusija dėl Vorutos pilies vietos dar nesibaigė.

Kategoriškų, niekuo neargumentuotų teiginių knygoje yra ir daugiau. Manykime, kad tai autoriaus stilius, bendravimo su kolegomis būdas ir kad knygos vertės tai nemenkina. Juoba kad yra dar mūsų nesuminėtų dalykų, kurie tą vertę tik padidina. Tai 192 iliustracijos, geras popierius ir palyginti neblogas poligrafijos lygis. Tiesa, kai kurios iliustracijos aiškiai per mažos. Antai didžiulio Punios piliakalnio planas taip suspaustas, kad vietoj izogipsių išėjo juodos neiššifruojamos dėmės. Tai smulkūs nesklaidumai, kurie šaukšto deguto įspūdžio nedaro.

„Lietuvos medinės pily“ — tai puiki archeologo parašyta istorinė knyga, kurios autorius Gintautas Zabiela užsirekomendavo kaip aukštos kvalifikacijos tyrėjas, o ją išleidęs „Diemedis“ — kaip konkurentabili leidykla.

Vytautas Urbanavičius

E. Ivanauskas. Lietuvos pinigų lobiai: Paslėpti 1390—1865 metais. Lietuvos kultūros paveldo moksl. centras. — Vilnius: Savastis, 1995. — 340 p. 1000 egz.

E. Ivanauskas atliko didelį ir naudingą darbą. Peržiūrėjęs muziejų rinkinius bei kai kurias privačias kolekcijas, Lietuvos ir Sankt Peterburgo archyvuose bei rankraštynuose rastą medžiagą, įvairią literatūrą ir laikraščių žinutes, sudarė pirmą Lietuvoje rastų monetų lobių katalogą. Knygą išleido Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras. Geras popierius, ryški spauda, neblogos iliustracijos (jų galėjo būti ir daugiau), todėl knygą malonu paimti į rankas. Ji išleista palyginti nedideliu tiražu (1000 egz.), o reikalinga ne tik numizmatams, bet ir ūkio istorikams, vietovių istorijos tyrinėtojams, kraštotyrininkams. Tikėkimės, kad po metų kitų sulauksime antro papildyto šios knygos leidimo.

Knygoje suregistruota 515 lobių. Iš jų 392 pagal turimus duomenis autorius galėjo tiksliau datuoti ir aptarti jų monetas, o 123 — tik apytikriai, nes duomenų apie juos labai nedaug. Iki pastarųjų dviejų dešimtmečių Lietuvoje rastų lobių niekas neregistravo, žinių apie juos sistemingai nerinko. Tiesa, 1935—1936 m. ir vėliau, renkant duomenis Lietuvos žemės vardynui, buvo stengiamasi užrašyti ir lobių

radimvietes. Tačiau tekdavo remtis beveik išimtinai kaimo žmonių pasakojimais, kurie kartais būdavo nelabai tikslūs, o ir patys užrašinėtojai buvo ne numizmatai, jiems trūko ir istorijos žinių. Todėl žinios apie lobius yra paviršutiniškos, o kartais netikslios. E. Ivanauskas pabuvojo kai kuriose vietovėse, bet tiksliau nustatyti galėjo tik kai kurių pastaruoju metu rastų lobių radimvietes, o seniau rastiesiems dažniausiai trūko informatorių, kartais jų žinios buvo prieštaringos. Išsiaiškinti, kas sudarė seniau rastus lobius, sunku, nes kai kurie muziejų numizmatikos rinkiniai (1944—1945 m.) buvo išgrobstyti, sumaišyti, tada dingo muziejų eksponatų inventoriaus knygos (Alytus, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai).

Knygoje paskelbtus duomenis apie kai kuriuos lobius galima papildyti, o kai kuriuos kiek patikslinti.

Antai apie Vilniaus Aukštutinės pilies rūmų pietvakarių dalyje 1937 m. kovo 13 d. rastą lobį (Nr. 145) yra paskelbtas išsamus oficialus komunikatas, kuriame gana tiksliai apibūdintas ir jo turinys (žr.: Wykopaliska na Górze Zamkowej, *Słowo*, 1937, 14 marca, p. 4). Lobis pateko į tuometinį miesto muziejų ir dabar turėtų būti Lietuvos dailės muziejuje Vilniuje.

Žinias apie Nasvytalių, Šilalės raj., lobį (Nr. 173) galima papildyti: 1932 m. vasarą mokytojas K. Sideravičius pas Tenenių parapijos kleboną J. Budriką matė 1656 m. auksinę Liubeko monetą iš šio lobiaus (žr.: S i d e r a v i č i u s K. *Archeologiški užrašai*. Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus rankraštynas, byla nr. 88, l. 14—15).

Kaltanėnų lobį (Nr. 459) ar jo dalį už 155 rb nupirko Lietuvių mokslo draugija (žr.: Visuotinas Mokslo Draugijos susirinkimas, *Lietuvos žinios*, 1911 07 14, p. 1). Vadinasi, šio lobiaus monetų tenka ieškoti buv. Lietuvių mokslo draugijos numizmatikos rinkinyje.

Dieveniškėse, Šalčininkų raj., 1933 m. greičiausiai buvo rasti du lobiai, o ne vienas (Nr. 181). Vieną jų spalio 15 d. klebonijos sode rado E. Jurša, o antrąjį, moliniame puode, — J. Kakareka. Pastarojo lobiaus monetų, matyt, 1957—1962 m. iš J. Grušnio pateko ir į buvusį Istorijos-etnografijos muziejų. Be to, šio bažnytkaimio laukuose 1887 m. buvo rastas dar vienas lobis (žr.: *Памятная книжка Виленской губернии на 1891 г., Вильна*, 1890, ч. II, с. 183—184).

Apie Žiezmerių, Kaišiadorių raj., lobį (Nr. 60) nurodytas žinias galima rasti ne tik St. Peterburge, bet ir Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne (f. 46, ap. 14, l. 146, ten ir Описание древних монет найденных в Виленской губернии в м. Жижморах в 1860 г., *Виленские губернские ведомости*, 1860, № 15, с. 60—62).

Vertėtų patikslinti ir Kurklelių II, Anykščių raj., lobiaus (Nr. 115) aprašymą. Jei ten rasta iš tikrųjų Aukso vilnos ordino grandinė, tai prie jos turėjo būti prikabinatas ne arkliukas, bet avinėlio figūrėlė.

Remdamiesi laikraščių žinutėmis, galime patikslinti kelių lobių radimo datas. Pavyzdžiui, Laumių, Skuodo raj., lobis (Nr. 282) rastas 1931 m. (žr.: Įdomūs radiniai, *Žemaičių balsas*, 1931 10 22, p. 3). Maštalierių, Alytaus raj., lobis (Nr. 372) rastas ne 1927, bet 1926 m. spalio 6 d. (Rado senų pinigų, *Lietuvos ūkininkas*, 1926 11 23, p. 5).

Asmaļu, Utenos raj., lobis (Nr. 438) rastas ne 1928—1929 m., bet 1930 (žr. Įdomus radinys, *Lietuvos aidas*, 1930 05 28; Rado senų pinigų, *Mūsų laikraštis*, 1930 05 31).

Kelia abejonių kai kurie duomenys apie Anulyno, Raseinių raj., lobį (Nr. 326). 1924—1926 m. už lobia monetą pirkėjas negalėjo siūlyti kelių tūkstančių ostmarkių, nes nuo 1922 m. apyvartoje buvo litai. Reivyčių, Mažeikių raj., lobia (Nr. 488), rasto 1924 m., niekas negalėjo atiduoti Lietuvių mokslo draugijai, nes nuo 1920 m. Vilnius buvo Lenkijos okupuotas. Gal lobis buvo rastas dar 1914 m.?

Knygoje skelbiamą lobių sąrašą galima papildyti dar bent pora dešimčių iki 1941 m. rastų lobių.

Aščiagaliai, Panevėžio raj., Karsakiškio apyl. 1935 m. balandžio 18 d. P. Juška savo sodybos vietoje rado 41 XVI—XVII a. sidabrinę Saksonijos, Belgijos ir Ispanijos monetą (Habsburgų pinigai Lietuvoje, *Rytas*, 1935 05 04, p. 8).

Baibokėliai, Panevėžio raj., Naujamiesčio apyl. Apie 1926 m. rastas sidabrinų talerių lobis, tarp monetų buvę ir su Žygimanto Augusto kontrasignacijomis. Keletas lobia monetų pateko į Panevėžio muziejų (Panevėžio muziejus, *Panevėžio balsas*, 1927 02 16. — Parašas S. B-lis).

Balbieriškis, Prienų raj. 1935 m. rastas puodas su 1601—1681 m. monetomis, tarp jų buvę ir Ispanijos (Rastas ispaniškų pinigų lobis, *Mūsų rytojūs*, 1935 10 15).

Barkiai, Šakių raj., Slavikų apyl. 1935 m. Jurgis Žemaitaitis išarė sidabrinų Lietuvos ir Lenkijos monetų, minima moneta su 1754 m. data (Išarė senovės pinigų, *Ūkininko patarėjas*, 1935 11 28, p. 13).

Beržė, Šilalės raj., Laukuvos apyl. 1925 m. Jonas Racevičius radęs 128 monetas: 51 Vokietijos 1770—1800 m., 74 Lenkijos 1813—1821 m. ir 3 Rusijos 1782, 1798 ir 1830 m. (Rado pinigų, *Lietuva*, 1925 09 29, p. 5).

Čedasai, Rokiškio raj. 1908 m. (?), ariant dvaro dirvas, buvę rasti keli šimtai XVI a. antrosios pusės ir XVII a. pradžios monetų, kaldintų Lietuvos ir Lenkijos valdovų. 27 iš jų pateko į Imp. Archeologijos komisiją (byla 1908/167; Čedasai, *Vienybė*, 1908, nr. 1, p. 11).

Dainos, Šiaulių raj. ir apyl. 1939 m. buv. Gytarių dvaro lauke rasta XVII—XVIII a. monetų (Rado senoviškų sidabrinų pinigų, *Lietuvos aidas*, 1939 08 01, p. 3).

Girelė, Šiaulių raj. ir apyl. 1939 m. Z. Liukas savo lauke išaręs puodą su 4 litrais XVII a. pirmosios pusės sidabrinų monetų. Tarp jų buvusi stambi 1623 m. Zigman-

to Vazos kaldinta moneta. Dalis lobio pateko į „Aušros“ muziejų (Šiauliai. Išarė senovės pinigų, *XX amžius*, 1939 12 29, p. 8).

Kantvainai, Klaipėdos raj., Agluonėnų apyl. 1931 m. M. Kviteklio sodyboje, ardant pamatus, rasta dėžutė su 92 sidabrinėmis Belgijos, Rusijos ir Vokietijos 1750—1830 m. monetomis. Lobis pateko į Klaipėdos muziejų (Padėka už Krašto Muziejui gautas dovanas, *Lietuvos keleivis*, 1931 09 26, p. 3; A. Žiemys Krašto tyros darbas Klaipėdos krašte, *Vakarai*, 1937 09 18).

Mazūriškės, Vilniaus raj., Maišiagalos apyl. 1910 m. rastos 176 Lenkijos ir Prūsijos XVI—XVII a. monetos. 1911 m. iš jų 17 (?) pateko į Senienų muziejų Vilniuje (*Виленский вестник*, 1910, 28 октября, *Записки Северо-западного отдела Русского Географического Общества*, Вильна, 1910, кн. 1, с. 245; 1912, кн. 3, с. 395—396).

Merkinė, Varėnos raj. Apie 1860 m. Merkio krante rastas puodas su Žygimanto Augusto kaldintomis monetomis. Lobį nupirkęs Vilniaus kolekcionierius — antikvaras J. Moračevskis (Z. Gloger, Podróż Niemnem, *Wisła*, 1888, t. 2, p. 49).

Navaršonys, Panevėžio raj., Naujamiesčio apyl. 1891 m. pavasarį ūkininkas Budrys, kasdamas griovį, radęs puodą su daugiau kaip 100 sidabrinėmis monetomis. Iš jų 6 pateko į Kauno statistikos komitetą. Tai buvę Ispanijos XVII a. piastrai, viena moneta su 1708 m. data (Jan Witort, Wykopaliska, *Wisła*, 1893, t. 7, p. 242).

Opšrūtai, Vilkaviškio raj., Kybartų apyl. 1930 m. Vincas Medelis radęs XVII a. antros pusės monetų (Rado įvairių pinigų, *Šaltinis*, 1931 02 07, p. 80).

Pundžiai, Raseinių raj., Pagojukų apyl. 1934 m. ūkininkas Špokas savo dirvoje radęs puodo šukes ir XVII a. Ispanijos monetų (Rasti du ispaniškų pinigų lobiai, *Mūsų rytojūs*, 1934 11 23, p. 2).

Rokiškis. 1940 m. klebonijos darže rasta apie 2000 XVI—XVII a. monetų, kaldintų Zigmanto Vazos ir kitų kraštų valdovų. Lobis patekęs į Rokiškio muziejų (Rokiškis. Klebonijos darže rastas senas lobis, *Lietuvos aidas*, 1940 06 03, nr. 257).

Rušniai, Jurbarko raj. ir apyl. 1912 m. rastas puodas su XVII a. sidabrinėmis ir varinėmis monetomis (*Lietuvos žinios*, 1912 06 07, p. 1).

Sauginiai, Biržų raj., Papilio apyl. 1927 m. birželio 3 d. Jono Kulbio vienkiemyje, gyvenamo namo vietoje, rastas puodelis, kuriame buvę apie 200 Jono Kazimiero 1661—1666 m. kaldintų šilingų (P. Jaceika, Puodas pinigų, *Lietuvos žinios*, 1927 06 22, p. 3).

Šoliškės, Kaišiadorių raj. (buv. Kruonio vls.). 1930 m. A. Zabarauskas išarė apie 50 stambių sidabrinėmis XVII a. Ispanijos monetų (Kruonis. Rado XIV a. pinigų, *Lietuvos aidas*, 1930 11 14).

Turgeliai, Šalčininkų raj. 1928 m. rastas sidabrinėmis monetų lobis (Kronika, *Kurjer Wileński*, 1928, 9 sierpnia).

Vilnius, Mažoji Jeruzalės g-vė 11. 1939 m. rastas puodas su 269 sidabrinėmis XVII a. pirmosios pusės monetomis (Monety z XVII stulecia wykopano kolo Żelaznej Chatki, *Słowo*, 1939, 10 maja).

Gal vertėtų papildyti ir literatūrą. Bent prie kelių lobių reikėtų nurodyti ir Z. Dukso straipsnius: Nr. 21 — Labanoro monetų lobis, *Kultūros barai*, 1969, nr. 6, p. 72—73; Nr. 55 — Senasialio monetų lobis, *Mokslas ir gyvenimas*, 1968, nr. 1, p. 56—57; Nr. 154 — Kaugonių monetų lobis, *Kultūros barai*, 1967, nr. 10, p. 76; Nr. 168 — Trakų kaimo lobis. *Švytuys*, 1966, nr. 18, p. 29; Nr. 309 — Šiliškių monetų lobis, *Kultūros barai*, 1968, nr. 2, p. 74; Nr. 353 — Rastas lobis, *Literatūra ir menas*, 1967 12 16. Tuo tarpu prie Kretingos lobio (Nr. 7) klaidingai nurodyta literatūra — turėtų būti R. Kulikauskienė, R. Rimantienė. *Lietuvių liaudies menas: Senovės lietuvių papuošalai*. V., 1958, kn. 1, pav. 573 (753 paveikslas knygoje visai nėra).

Gal vertėtų prie lobio Nr. 259 nurodyti, kad Didžioji Pogulianka Vilniuje yra dabartinė Basanavičiaus gatvė.

Abejotina, ar reikėjo šioje knygoje įvesti naują valdovų „numeraciją“. Keistokai atrodo, kai tas pats asmuo — tas pats valdovas tuo pačiu metu Lenkijoje yra Zigmantas III Vaza, o Lietuvoje jau tampa Zigmantu IV Vaza, Rygoje vėl Zigmantas III Vaza (logiškai ten turėtų būti Zigmantas I Vaza) arba Lenkijoje buvęs Žygimantas Senasis pas mus virsta Žygimantu II Senuoju, o Žygimantas Augustas tampa Žygimantu III Augustu.

Tai tik nereikalinga painiava.

Naują knygos leidimą vertėtų papildyti ir alfabetiniu lobių sąrašu.

Adolfas Tautavičius

Alfredas Širmulis. Lietuvių liaudies akmeniniai memorialiniai paminklai.
Vilnius, 1993. — 216 p.: iliustr. (Vilniaus dailės akademijos darbai, 3). 2000 egz.

Knygoje aptariama mažai tyrinėta memorialinė akmens skulptūra. Joje sukaupta ir apibendrinta ilgametė autoriaus rinkta ir nagrinėta medžiaga, šia tema buvo apginta dailėtyros kandidatinė disertacija, skelbti straipsniai rinkiniuose ir žurnaluose.

Knyga susideda iš „Įvado“ ir keturių skyrių: „Prielaidos lietuvių liaudies memorialinių paminklų bei jų skulptūrinės puošybos ištakoms nustatyti“, „Lietuvių liaudies XIX a. akmeniniai memorialiniai paminklai“, „Liaudies meno ir amato ryšys XX a. pirmosios pusės lietuvių liaudies akmeninių memorialinių paminklų kūrime“, „Lietuvių liaudies meistrų-akmentašių kūrybos profesionalizacijos pro-

cesas“. Po „Išvadų“ dar yra keturių puslapių straipsnis „Liaudies ir profesinio meno sąveika“ bei mokslinis aparatas („Šaltiniai ir literatūra“, „Žymesnių lietuvių liaudies akmeninių memorialinių paminklų katalogas“ (88 vienetai), santrauka anglų kalba).

Kiekvienas skyrius, kaip matyti iš pavadinimų (išskyrus antrąjį), orientuotas ne tik į chronologinį žanro pristatymą, bet ir į kurios nors problemos nagrinėjimą. Taigi tenka panagrinėti skyrelius iškeltų problemų požiūriu.

Įvade autorius glaustai apžvelgia akmeninės liaudies skulptūros tyrimus, nors jie yra labai negausūs, daugiausia kraštotyrio pobūdžio, fragmentiškai įsiterpę apskritai liaudies menui skirtuose leidiniuose. Autorius suformuluoja penkis savo darbo tikslus, iš kurių svarbiausias, mano nuomone, yra „Nušviesti žymiausių lietuvių liaudies akmeninių memorialinių paminklų meistrų gyvenimą ir kūrybą, apibendrinti jų kūrinių menines bei nacionalines ypatybes, granitinių monumentų raidos tendencijas“ (p. 8).

Tyrinėjant lietuvių liaudies skulptūrą, pirmiausia rūpi sužinoti, kur jos pradžių pradžia. Šį klausimą sprendžia ir A. Širmulis, referuodamas apie J. Basanavičiaus, P. Galaunės, K. Čerbulėno, P. Dundulienės, J. Jurginio ir kitų teiginius ir diskusijas. Ginčo esmė — ikikrikščioniškoji ar krikščioniškoji lietuvių liaudies skulptūros kilmė, kuri, mano įsitikinimu, išspręsta pirmosios naudai. Šventosios stovyklų radiniai, naujai traktuojami Juodkrantės ir kitų vietų gintaro dirbiniai, antropomorfiniai ir zoomorfiniai motyvai metaliniuose papuošaluose ir kituose dirbiniuose, architektūros puošyboje liudija ne tik apie figūrinę skulptūrą, bet ir apskritai apie vaizduojamosios tradicijos buvimą ikikrikščioniškoje lietuvių liaudies dailėje.

Autorius savaip ir originaliai vertina vyskupo A. Tiškevičiaus 1752 m. knygoje „Synonus diocessana...“ pateiktą tekstą, kurį J. Basanavičius ir kiti traktuoja kaip draudimą patiems žmonėms daryti ir statyti skulptūras bei kryžius. Autorius atkreipia dėmesį į citatos vertimo vietą („... šventųjų paveikslų dirbėjai, kurie savo išmone daro šventųjų paveikslus, taip sakant, ant popieriaus sukuria ne palaimintųjų atvaizdus, o Lernos baidykles, atstumiančias savo išvaizda ir poza...“) ir daro išvadą, kad „draudžiama buvo ne liaudies medinė skulptūra, o liaudies grafikos darbai“ (p. 11). Teiginys drąsus, reikalaujantis papildomų įrodymų ir samprotavimų, nes kaip tada suprasti žodžius, kad „Daug kur po Žemaitiją klaidžioja nemokšos skulptoriai...“ — tų paveikslų dirbėjai. Vaizdas, atvaizdas, paveikslas — tie terminai gali būti taikomi tiek apimtiniam, tiek ir plokštuminiam menui. Liaudies skulptūra ir liaudies graviūra yra glaudžiai susijusios savo vaizdine struktūra, XVIII—XIX amžių temomis ir stilistika. Taigi buvo draudžiamas apskritai vaizduojamasis liaudies menas.

Autorius revizuoja paplitusią ir net išgalėjusią nuomonę apie krikštus kaip seniausius memorialinius paminklus (P. Galaunė, K. Čerbulėnas), motyvuodamas tuo,

kad jų esama Slovakijoje, Vokietijoje ir kitur, kad jie esą ten, kur paplitęs reformatų tikėjimas. Tačiau kaip paaiškinti jų vaizdinę sandarą, simboliką, medžio ir žmogaus tapatumą (vyro paminklai — tik vyriškos giminės medis, moters — tik moteriškos). Apie tai byloja ir įžymioji „Eglė, žalčių karalienė...“, — pasaka, atrodo, kilusi iš Vištyčio apylinkių. Yra žinoma, kad etniniuose paribiuose kartais yra užsilikusių tokios formos, kurios etniniuose centruose greičiau transformuojasi ir išnyksta. Klaidės kraštas, šiaurinės Prūsijos sritys, kuriose lietuviai susidūrė su vokiečiais, katalikybė — su reformacija, kaip tik ir buvo palanki terpė tokiai konservacijai. Lietuvos ir Latvijos pasienyje (Žeimelis, Kriukai) senose kapinaitėse esantys nykstantys paminklai, primenantys krikštus, vėlgi yra etniniuose-religiniuose paribiuose. Nėra abejonės, kad tai vieni seniausių memorialinių paminklų, nors jų tyrinėjimams dar daug erdvės.

Atskirai kalbant apie akmeninių paminklų (nefigūrinių) kilmę, teko girdėti samprotavimų, kad jų pradainikai buvę rusų persikėlėliai, ir vienas iš tokių centrų buvę Sidarai (Radviliškio raj.). Iš tų apylinkių kilęs ir J. Gedminas. Apie tokią versiją man buvo užsiminęs J. Liaudanskis.

Įdomi autoriaus pastaba apie kelių aukštų stogastulpių atsiradimą, kurių „tektų siedinti su vienos didelės šeimos arba giminės antkapiniu paminklu“ (p. 14). Tai hipotezė, kurią reiktų nagrinėti ir argumentuoti.

Autorius teigia, kad „Meniniu atžvilgiu vertingiausi tie liaudies meistrų sukurti akmeniniai memorialiniai paminklai, kurių formos, simboliai bei kiti dekoruoti elementai perimti iš senų medinių tokio pobūdžio kūrinių ir savaip interpretuoti, pritaikyti kitai medžiagai — akmeniui“ (p. 56). Mano nuomone, kaip tik tokie kūriniai yra pereinamojo pobūdžio, kai akmens dekoratyvinės ir ypač struktūrinės savybės bei galimybės dar nėra iki galo suvoktos, ir jie pirmiausia įdomūs kaip akmeniniai medinių formų saugotojai (S. Gailevičiaus kryžiai, kitų autorių stulpai).

Akivaizdu, kad, gilinantis į lietuvių liaudies memorialinių paminklų kilmę, tenka vėl grįžti prie jau turimų duomenų ir teiginių, pasiremti naujais atradimais ir gretutinėmis disciplinomis (folkloru, kalba, religija, etnografija). Akmeniniai paminklai — tai tik nedidelė bendros problemos dalis, ir autorius teisingai elgiasi remdamasis medinių paminklų raida. Antra vertus, šioje srityje dar toli gražu ne viskas išsemta, kiekvienas toks tyrinėjimas atveria kelius tolesnėms paieškoms ir apibendrinimams.

Antrajame knygos skyriuje autorius pateikia monografinės apybraižas apie jau žinomus ir tik dabar pažintus akmens meistrus. Tai Steponas Gailevičius, Ignas Misevičius, Bonifacas Norvaiša, Dominykas Remeika, Juozas Gedminas. Kelių kitų meistrų (Prano Karbausko, Antano Raudonio ir Juozo Liaudanskio) gyvenimo ir kūrybos apybraižas sudaro trečiąjį skyrių. Man atrodo, kad toks „suteorintas“ skyriaus pavadinimas kalbant kaip tik apie šiuos tris meistrus yra dirbtinis, nes tas

amato ir meno ryšys yra būdingas visam liaudies menui, juo labiau ir XIX a. akmens meistrams.

Autorius nuveikė didelį ir kruopštų darbą, archyvuose ieškodamas meistrų gimimo ir kitų datų, rinkdamas šykštokus jų gyvenimo faktus. Jei apie S. Gailevičių, J. Gedminą, A. Raudonį ir J. Liaudanskį jau buvo šiek tiek žinoma, tai kitų meistrų pristatymas yra autoriaus paieškų rezultatas.

Diskusiniu laikyčiau autoriaus teiginį, kad S. Gailevičiaus „kūrinių meninė vertė ir savitumas pranoksta V. Svirskio darbus“ (p. 61). Tai labai skirtingi autoriai, kiekvieno iš jų kūryba nestokoja prieštarų vertinimų (P. Galaunė V. Svirskį apskritai nelaikė liaudies menininku, tuo tarpu jį labai aukštai įvertino J. Mikėnas, į dailėtyros sritį įtraukė I. Kostkevičiūtė). S. Gailevičiaus akmeniniai kryžiai, perimdami medinių pirmtakų konstrukciją, daugiau stebina savo netikėtumu ir alogiškumu. Akmens kaip plastinės (ne statybinės) medžiagos suvokimas ryškėja „Šv. Barboros“ ir „Senuko“ skulptūrose. J. Gedminas, A. Raudonis ir ypač J. Liaudanskis, mano nuomone, nė kiek neblogiau suvokė specifinę akmens dvasią. Jau apkurtęs J. Liaudanskis, išsirinkęs akmenį, keletą dienų jį glostydavo, stuksendavo, prisiglaudęs klausydavosi jo balso, „dejonų“. Tai ne tik defektų ieškojimas, bet ir savotiškas ritualas, intymus pokalbis, akmens ne tik kaip medžiagos, bet ir kaip gyvo organizmo suvokimas.

Autorius atkreipė dėmesį ir plačiai aptarė akmeninius paminklus, vaizduojančius nupjautą ar nulūžusį medį. Jis juos sieja su romantizmo poveikiu, atranda ryšių su XVI a. vidurio Lietuvos ir Lenkijos heraldika. Netenka abejoti, kad toks ryšys tikrai yra, tačiau norėtusi atkreipti dėmesį į dar vieną ryšių grandį: buvusi tradicija, kai, gimus sūnui, valstietis kieme sodindavo ažuoliuką, o mergaitei — liepaitę. Jie visi augdavę kartu, o kuriam nors mirus, medis būdavo nupjaunamas ar nulaužiamas ir jo kamienas pastatomas ant kapo. Ilgainiui tie mediniai stulpai galėjo tapti akmeninių medžių prototipais.

Dėl apskritai vėlyvo ir reto akmeninių skulptūrų plitimo autorius daro prielaidą, kad „iki XIX a. pabaigos tarp Lietuvos valstiečių vyravo prietaras, jog šventais gali būti tikrai mediniai paminklai ir jų skulptūrinė puošyba“ (p. 67). Teiginys įdomus, bet vargu ar jis gali būti patvirtintas pasaulėžiūriniais argumentais. Bažnyčiose valstietis matė iš įvairių medžiagų padarytus šventuosius ir dėl jų šventumo abejonių vargu ar kildavo. Medis — tiesiog paprasčiausia, lengviausiai prieinama ir apdorojama medžiaga, kuri tebuvo tik priemonė vaizdui sukurti. Žinoma, kai kuriais atvejais gal ir galimi medžio ar akmens kulto atvejai, bet dažniausiai meistras laisvai medinę skulptūrą glaistydavo, dažydavo, klijuodavo prie jo odą, plaukus, pridėdavo metalo (nimbai), net aprengdavo. Akmens apdorojimas — daug sunkesnis, reikalaujantis brangių instrumentų, sunkaus darbo.

Ir dar viena pastaba: mediniai antkapiniai paminklai turi nuostabią, amžiais patvirtintą savybę — jie stovi tol, kol gyva atmintis (senelis—vaikaitis), ir sunyksta, kai atminimas nebereikalingas. Todėl kaimo kapinaitėms buvo būdinga kameriškumas, jos beveik nesiplėtė, sunykusios kapavietės buvo natūrali vieta naujiems laidojimams. Akmeninius paminklus valstiečiai ėmė statyti dėl „amžinumo“ poreikio, kai buvęs baudžiauninkas virto ūkininku, savininku.

Skyriuje „Lietuvių liaudies meistrų-akmentašių kūrybos profesionalizacijos procesas“ autorius, remdamasis dabartinių liaudies meistrų (K. Bimbos, J. Vaicekausko, J. Liaudanskio, I. Užkurnio) kūrybos analize, daro išvadą, kad šis procesas, „atnešęs kai kurių laimėjimų ir kartu nemažai prieštarų reiškinių, dabar įžengia į tokią stadiją, kuri reikalauja ypatingo dėmesio liaudies meno specifikai“ (p. 139).

Prie šios išvados norėtusi pridurti, kad pats liaudies menas ir jo samprata taip pat kinta, jo ryšiai ir sąveikos su profesionaliuoju menu buvo visą laiką, jie tebėra ir dabar, ir yra abipusiai. Apie tai autorius trumpai užsimena priede prie pagrindinio teksto „Liaudies ir profesinio meno sąveika“, ilgiau sustodamas prie Antano Jaroševičiaus veiklos. Liaudies menas ir amatas, liaudies menas ir profesionalioji dailė — tai plačios temos, kurių sprendimui autorius per akmens skulptūros žanrą pateikia taiklių, kartais ir diskusinių samprotavimų. (Ar įmanoma atskirti amatą nuo meno, kur ta skiriamoji riba, profesionalumas kaip pragyvenimo šaltinis, kaip meistrystė, kaip tam tikra kanonizuota meninė forma ir t.t.)

Lietuvių liaudies meno tyrinėjimų lentynėlė pasipildė reikšminga knyga, kuri ne tik atskleidžia mažai žinomus tautos kūrybos klodus, bet ir skatina toliau dirbti. O tai labai svarbu, nes pastaruoju metu gerokai prablėso susidomėjimas liaudies menu, jam vis sunkiau pakliūti į šiuolaikines parodų sales.

Vytenis Rimkus

Janina Morkūnienė. Valstiečių rogės, pakinktai ir jų gamyba. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994 / Lietuvos istorijos institutas. — 175 p., 16 iliustr. lap.: iliustr., lent., žml. 1000 egz.

Autorė, ilgus mokslinio darbo metus paskyrusi Lietuvos valstiečių transporto tyrinėjimui, apie jį paskelbusi per 20 straipsnių, studiją apie ratus 1977 m., o 1993 m. apie juos apgynusi daktaro disertaciją, mūsų etnologinę literatūrą praturtino monografija apie roges, pakinktus ir jų gamybą. Naujausias darbas pratarmėje taip nusakytas: „aptariama valstiečių kinkomųjų žiemos transporto priemonių, pakinktų terminija, konstrukcijos raida, klasifikacija, kaustymo raida, kartografuojant nu-

statomas reiškinių paplitimas, tiriami regionų skirtumai, bendrumai su analogiškos kultūros reiškiniais kaimyninėse šalyse, rogių ir pakinktų gamybos organizavimas ir gaminių realizavimas XIX a. antrojoje—XX a. pirmojoje pusėje“. Įvade rašoma apie tiriamųjų objektų vietą lietuvių etninėje kultūroje, apžvelgiami ankstesni tyrinėjimai, šaltiniai, muziejų eksponatai, senųjų leidinių piešiniai. Iš ikonografinės medžiagos liko nepaminėta 63 puoštų lankų ir važelių nuotraukos, paskelbtos P. Galunės parengtoje „Lietuvių liaudies meno“ serijos medžio dirbinių 2-oje knygoje (1958 m.).

Tyrinėjimas pradedamas rogių konstrukcijos ir terminijos aiškinimu. Išskirti pagrindinių rogių dalių — pavažų du tipai: natūralaus išlinkimo ir dirbtinai riestos. Nors darbinės rogės nebuvo labai įmantrios, bet atskiruose regionuose pavažų, jas jungiančių dalių bei viršaus įrengimų pavadinimai buvo įvairūs, tiek lietuviškos kilmės, tiek pasiskolinti iš kitų kalbų. Tuos terminus autorė kartografavo, tuo pasitarnaudama kalbininkams. Tiriamojo laikotarpio rogės pagal pavažų formą, jų sujungimo ir jas jungiančių skersinių sutvirtinimą yra dviejų tipų: 1) su žema pavažų galvute, pavažos sujungtos dviem skersiniais (autorė jas vadina šlajomis), 2) su labiau išlenkta ar riesta pavažų galvute ir pavažas jungiančiais 3—4 skersiniais bei juos tvirtinančiomis užkalomis (vadinamos rogėmis). Antrojo tipo rogių yra trys variantai. Nurodoma tipų ir variantų ypatumai, paplitimas Lietuvoje, analogijos gretimuose kraštuose. Nagrinėjant darbinių ir išėiginių rogių pavažų ir jas jungiančių dalių kaustymo raidą, sėkmingai pasinaudota Vilniaus universiteto bibliotekoje laikomais Rusijos geografų draugijos surinktais duomenimis. Toji raida apžvelgiama socialiniu, arealiniu ir techniniu aspektais.

Antrajame skyriuje nagrinėjami ir kinkymo būdai. Atsižvelgiant į pagrindines traukiamąsias dalis, išskiriamos dvi pakinktų grupės: 1) pavalkai, 2) plėškės. Skiriamai du pavalkų tipai: 1) kinkomieji su lanku, 2) kinkomieji su viržiais (p. 67). Bet p. 81 jau skiriami 3 tipų pakinktai arba trys pakinktų kompleksai: 1) pavalkai su lanku, 2) pavalkai su viržiais, 3) plėškės. Nors klasifikacija ta pati, tačiau dėl terminų „grupės“ ir „tipai“ vartojimo skaitytojui gali kilti painiava. Toliau autorė išnarpliojo gana įvairius kinkymo būdus, skirstydama juos į darbinius ir išėiginius, o juose dar išskyrė vieninio ir porinio kinkymo būdus. Taip pat aprašo tų kinkymo būdų arealus. Turėdama daug daugiau duomenų, patikslina anksčiau S. Bernotienės nurodytus kinkymo būdų paplitimo arealus.

Keliais sakiniais prisimenamos arklių klumpės. Remiamasi Šilutės kraštotyros muziejaus 4 eksponatais ir vienu savo aprašu. Paprastai autorė detaliai metrikuoja iliustracijas, bet čia nurodo tik muziejaus inventorinius numerius (pav. XXII). Gal derėjo pažymėti ir radimo vietas, nes tai leistų tiksliau nustatyti jų paplitimą. Jei paminėjo savo vieną aprašą, tai reikėjo nurodyti ir Lietuvos nacionaliniame muziejuje laikomus eksponatus.

Išeinio kinkymo pabaigoje rašoma apie botagus, skambalus, žvangulius, lenteles su nuosavybės įrašais. Šias realijas būtų buvę tikslingiau išskirti į atskirą pagalbinių priemonių poskyrį, tada jie nebūtų prapuolę tarp kitų pakinktų. Čia būtų tikę pridėti ir arklių klumpes. Rašoma, kad iš skaldytų ažuoliukų botkočiai buvo pinami Mažojoje Lietuvoje ir Suvalkijoje, tačiau jie daryti ir vakarų Žemaitijoje. Jei imtasi rašyti apie botagus, tai juos reikėjo panagrinėti visapusiškai — juk jų pynimas buvo gana sudėtingas. Nieko nepaminėta apie botago prijungimo prie botkočio būdus. 50 iliustracijoje pateikti 3 rimbų piešiniai, tačiau apie juos nieko neparašyta.

Apie važelių atlošų išorinės pusės ir lankų puošybą (p. 62 ir 71) apibendrintai pasakyta, kad dekoruota augaliniais ir geometriniais ornamentais. Ir autorės pateiktose nuotraukose, ir ypač aukščiau minėtame P. Galaunės parengtame albume matome nemaža puoštų važelių, lankų, kamantų pavyzdžių. P. Galaunė trumpai užsimena apie jų puošybos kilmę — nusižiūrėjimą į dvarus, Rytų įtaką. Taigi ir po šio darbo kam nors reikės nagrinėti šių dalykų puošybos techniką, raštų motyvus, jų komponavimą.

Trečiajame skyriuje, kuriame aprašomos transporto priemonės (tiek ratai, tiek rogės) ir pakinktų gamyba, pateikiama duomenų apie račius ir pakinktininkus (rimorius), aptariami jų darbo įrankiai, gamybos raida ir procesai. Autorė skiria amatininkus, vien tuo darbu duoną pelniusius, ir valstiečius, kuriems amatas tebuvo papildomas pajamų šaltinis. Čia taip pat rašoma apie amato mokymosi būdus, sąlygas, gamybos įrankius. Teigiama, kad šio šimtmečio antrame ir trečiame dešimtmetyje plito tobulesnės konstrukcijos rankinės ir kojines tekinimo staklės. Kadangi tai nelabai seni laikai, būtų buvę gerai ne vien faktą konstatavus, bet ir išaiškinus to plitimo šaltinius. Aptarta daugybė račių ir pakinktų meistrų įrankių, darbų procesų, šie duomenys pasitarnaus muziejininkams aiškinant surinktų eksponatų funkcijas. Atskirai rašoma apie stambesnius susisiekimo priemonių centrus — Varnius, Jonavą, Šėtą, Kupiškį, apie gaminių realizavimą per turgus ir prekymečius, pamini mi kitataučiai amatininkai (vokiečiai, žydai, lenkai). Pastarajame poskyryje, kuriame kalbama apie medžiagų įsigijimą ir gaminių realizavimą, pasakojama ir apie žaliavos paruošimą, gaminių kainas. Apie gaminių realizavimą rašyta ir ankstesniame poskyryje, tad šio klausimo nagrinėjimą būtų reikėję sudėti į vieną vietą.

Išvadose susumuojami rezultatai. Rašoma, kad „rogių ir šlajų dalių formą veikė etnografiniai savitumai“. Iš tikrųjų būta atvirkščiai: liaudies kultūros formos supravo etnografinius savitumus. Matyt, čia autorės norėta pasakyti, kad šie dalykai buvo gaminami pagal atskiruose etnografiniuose regionuose seniau susiformavusius pavyzdžius. Daroma išvada, kad „račiau ir pakinktininko amato raida glaudžiai susijusi su kaimynais latviais, lenkais, baltarusiais ir rusais“ (p. 152), tačiau darbe apie kokią nors baltarusių amatininkų įtaką Lietuvos susisiekimo priemonių gamybai neparodyta.

Veikale yra vokiška ir rusiška santraukos, jis gausiai iliustruotas nuotraukomis (jų 94), yra 80 piešinių (kartais viename piešinyje po keletą objektų). Į šį skaičių įeina ir 29 rogių, kinkymo priemonių tipų, jų pavadinimų, kinkymo būdų paplitimą rodantys žemėlapiai, liudijantys ilgametį ir vaisingą autorės triūsą. Darbas naudingas ne vien mūsų etnologams, bet ir muziejininkams, kalbininkams, gretimų kraštų etninės kultūros tyrėjams. Išskyrus vieną kitą realią ar papildomą klausimą, prie šios temos tyrinėtojams neberekės grįžti.

Vacys Milius

Jonas Aničas. Jonas Vileišis: 1872—1942: Gyvenimo ir veiklos bruožai. V.: Alma littera, 1995. — 672 p. 4000 egz.

Didelės apimties knyga yra tarsi mūsų nūdienos visuomenės dabartinio santykio su savo praeitimi, istorija klasikinis pavyzdys. Neatsitiktinai knygos autorius pabaigos žodyje yra pažymėjęs, kad, „kai kalbame apie savo kraštą, jo istoriją, kultūrą, mintys pirmiausia krypsta į žmones — kūrėjus, statytojus, mąstytojus, ėjusius Lietuvos keliu“ (p. 588). Perfrazuojant šią mintį, galima pasakyti, kad turima galvoje kenčiančios, kovojančios dėl savo Nepriklausomybės bei ją ginančios Lietuvos herojiškos asmenybės, kūrusios herojišką Tautos istoriją. Todėl, kad istorija ir toliau mums pirmiausia yra ne tikrovės pažinimo, mūsų savivokos dabartyje pagrindas, o tikėjimo savimi, mūsų visuomenės perspektyva šaltinis. Šiuo atveju svarbiausia yra atminties fiksavimas, o ne kritinis jos įvertinimas. Autorius kaip tik čia ir mato savo darbo pagrindinę prasmę, netiesiogiai siedamas veikalo parašymą su progomis „istorinėje tautos atmintyje atgaivinti tai, ką daug metų bandė ištrinti bolševizmo ideologija ir praktika“ (ten pat). Pastarieji žodžiai — savotiškas knygos moto. Antra vertus, veikalas yra lygiai taip pat puiki mūsų istoriografijoje gana paplitusių paneigirinio stiliaus biografinio žanro darbų išraiška.

Visa tai ir lėmė, jog darbe ne analizuojama, aiškinamasi žymaus lietuvių tautinio Atgimimo veikėjo, kultūrininko, politiko, savivaldybininko ir valstybininko, pagaliau demokrato, žmogaus Jono Vileišio veiklos, gyvenimo faktai, aplinkybės, pažūrų krypsniai, bet aprašoma, pasakojama. Konstatuojamas, ir pasakyčiau netgi gana kategoriškai, teigiamas Jono Vileišio humaniškumas, demokratiškumas, jo pirmėiviškumas įvairiose veiklos sferose, tačiau nesvarstoma, kaip, kodėl, kokiais savitumais jis reiškėsi, pasižymėjo. O gaila. Piešdamas Jono Vileišio asmenybės paveikslą, stengdamasis parodyti jo reikšmę Lietuvai, jos praeičiai, autorius panaudojo savo gausybę nuostabą keliančių archyvinių ir pirminių šaltinių, literatūrą, autentiškus atsiminimus. Labai plačiai panaudotas J. Vileišio kūrybinis palikimas, kuris, auto-

riaus paskaičiavimais, sudaro apie 900 pozicijų. Surinkta medžiaga ne tik iš Lietuvos archyvų, bibliotekų rankraštytų, bet pateikiami ir dokumentai, esantys Centriname valstybiniame Sankt Peterburgo istorijos, Lietuvos Vašingtono ambasados archyvuose. Nėra abejonių, jog vien dėl to knyga ateityje pasitarnaus ne vienam Lietuvos valstybės, modernios visuomenės raidos tyrėjui. Deja, autorius, atlikęs titanišką darbą rinkdamas medžiagą, tarsi save nuskriaudė, palikdamas pastarajam kritišką ir sistemingą tų šaltinių nagrinėjimą, o pats tepanaudodamas juos tik savo brėžiamos schemos — „J. Vileišis — iš prigimties humanistas ir demokratas..., tautinių demokratinių idėjų propaguotojas..., žymiausias demokratijos principų įtvirtinimo valstybės struktūrose ekspertas..., politikas humanistas..., vienas žymiausių ne tik Lietuvos, bet ir Pabaltijo valstybių savivaldybininkų..., lietuvių kultūros puoselėtojų...; vienas iškiliausių vilniečių, Lietuvos kultūros mecenatų..., fundamentalus teisininkas..., žymių ir Lietuvai nusipelnusių vaikų tėvas... ir daug ko pirmasis, pirmasis, pirmasis...“ — paprastam iliustravimui. Dėl to minėti klausimai visapusiškai neišnagrinėti, nors pats tyrinėjimo objektas reikalauja atsakymo į juos. Aišku, formaliai galima pasiteisinti ir taip jau nemaža darbo apimtimi. Bet ar to pakanka, kad būtų galima paminti moksliško ir akademinio darbo principus? Pažymėtina, kad kaip biografas garbus autorius sau keltą užduotį įvykdė profesionaliai. Dokumentuotai aprašytas herojaus — J. Vileišio — gyvenimo ir veiklos kelias, kuris pateikiamas kaip demokratinio lietuvių tautos sąjūdžio, modernios valstybės kūrimosi, egzistavimo ir žuvimo metraštis.

Įvadinėje knygos dalyje (p. 5—18) apibrėžtas darbo objektas, aptarta literatūra ir šaltiniai. Pirmame skyriuje „Žingsniai į gyvenimą“ (p. 19—55) nupasakota J. Vileišio vaikystė Medinių sodžiuje, mokslai Šiaulių berniukų gimnazijoje bei studijos Sankt Peterburgo universitete. Antrame — „Varpininkas: nuo idėjų propaguotojo iki ideologo“ (p. 58—111) — aprašoma J. Vileišio publicistinė veikla „Varpo“ žurnale, jo dalyvavimas varpininkų spaudos leidime bei kovoje už spaudos draudimo panaikinimą, socialinės-ekonominės pažiūros, iškeliami ir akcentuojami, autoriaus nuomone, neginčijami nuopelnai inicijuojant ir kuriant Lietuvos (Lietuvių) demokratų partiją, rengiant partijos programą. Profesinei veiklai apibūdinti, herojaus kovai su polonizacija aprašyti, kultūrininko, laikraščių leidėjo ir redaktoriaus, aktyvaus politikto Pirmojo pasaulinio karo ir vokiečių okupacijos metais paveikslui sukurti skirtas trečias skyrius „Dvidešimt metų Vilniuje“ (p. 113—194). Nuoseklia gana gerai žinomų faktų dėstymo seka, nušviečiant J. Vileišio kaip Lietuvos Tarybos nario, Vasario 16-osios akto kūrėjo ir signataro, Nepriklausomos Lietuvos vyriausybės nario, kovotojo prieš monarchinę ir už demokratinę valdymo sistemą darbą, idėjas, parašytas ketvirtasis skyrius — „Nepriklausomos valstybės atkūrimo darbuose“ (p. 195—334). Jame, beje, nauja dokumentine medžiaga

išsiskiria poskyris apie J. Vileišio diplomatinę misiją JAV 1919—1921 metais (p. 274—326). Tas pats pasakytina ir apie penktą knygos skyrių „Ilgametis Kauno miesto burmistras“ (p. 336—428). Pateiktos faktografijos prasme — tai pačios vertingiausios veikalo dalys, kurios, manau, pravers ir aiškinantis diplomatijos istorijos subtilybes ir gilinantis į Kauno miesto istorijos klausimus. Tvarkingai, nepamirštant vis įterpti pagiriamųjų žodžių svarbiausiam biografijos asmeniui bei jo artimiesiems, išdėstyti faktai šeštame ir septintame skyriuose: „Politikas, visuomenės ir kultūros veikėjas“ (p. 429—534) ir „Jono ir Onos Vileišių šeima“ (p. 535—586). Pabaigos žodyje (p. 588—604) aprašyti 1991—1992 metais Lietuvoje vykę renginiai J. Vileišiui ir Vileišių šeimai paminėti. Knygos pabaigoje pateiktas svarbiausių J. Vileišio gyvenimo datų sąrašas, knygos teksto santrauka anglų kalba bei pavardžių rodyklė.

Kaip istorikui garbiajam knygos autoriui, be jau minėtų bendro pobūdžio pastabų, drįščiau išsakyti dar keletą konkrečių kritinių minčių ir abejonių. Pasakysiu tik keletą iš tų, kurios tiesiogiai siejasi su mano paties tirta tematika, ir nė vienos iš kitų sričių, klausimų, palikdamas tai žinovų kompetencijai.

Antro skyriaus šeštame poskyryje — „Demokratų partijos kūrėjas ir ideologas“ — suabsoliutinamas lemiamas J. Vileišio vaidmuo kuriant LDP, rengiant partijos 1902 m. programos projektą ir 1906 m. programą, kitus reikšmingus dokumentus. Teigiama (p. 97), jog „J. Vileišis vienas pirmųjų iš varpininkų suprato, kad tautinio darbo pasisekimas priklauso nuo to, ar gerai suprantamas tikslas, kurio siekiama, bei nuo priemonių ir metodų, kuriais to tikslo siekiama. Jis matė, jog varpininkams reikia stiprios organizacinės struktūros ir aiškios programos. Todėl J. Vileišis buvo vienas iš Lietuvos demokratų partijos kūrėjų, organizatorių, programos rengėjų, jos ideologų“. Deja, faktai neleidžia taip kategoriškai tvirtinti. Kaip rodo J. Vileišio straipsniai „Varpe“, jis, būdamas tautinės vienybės gynėjas, partijų kūrimesi įžiūrėjo lietuvių visuomenės idėjinės diferenciacijos ir tautinio judėjimo skaidymo pavojų. Laidė tai vos ne mados, atėjusios iš Vakarų Europos, apraiška Lietuvoje ir manė, kad engiamai tautai ši mada per brangi prabanga. Žinoma jo diskusija tuo klausimu su V. Sirutavičiumi praecito ir mūsų amžiaus sandūroje¹. Beje, ir pats knygos autorius tarsi sau prieštaraudamas yra pažymėjęs J. Vileišio, kaip ir jo brolio Petro, nemeilę partijoms (p. 97). Nepaisydamas to, jis, užsimindamas apie užuominas literatūroje, bet tiksliau nenurodydamas kur, tvirtina, „kad J. Vileišiui priklausė iniciatyva surengti varpininkų suvažiavimą partijai įkurti“ (p. 98). Turėjau progą nuodugniau susipažinti su tuometinio „Varpo“ redaktoriaus Juozo Bagdono bei aktyvių varpi-

---

¹ Berželis [J. Vileišis], Iš siaurės padangės, *Varpas*. 1898, nr. 3/4, p. 56—57; Homo novus [V. Sirutavičius], Vardan teisybės, *Varpas*. 1899, nr.3, p. 37.

ninkų Mortos Zauniūtės, Vinco Mickevičiaus-Kapsuko, Povilo Višinskio korespondencija 1901—1902 metais², iš kurios matyti, jog tokia iniciatyva priklausė šios aplinkos žmonėms ir pirmiausia pačiam redaktoriui³. Lygiai taip pat drąsiai, beveik neabejodamas, garbus autorius, pasiremdamas K. Griniaus bei netiesiogiais J. Vileišio atsiminimais, priskiria pastarajam 1902 m. LDP programos projekto pagrindinio autoriaus laurus (p. 98—99). Tačiau LDP archyve išlikęs projekto rankraštis⁴ rašytas P. Višinskio, o taisytas, papildytas J. Vileišio. Beje, ir J. Bagdonas yra minėjęs, jog svarbiausi skyriai („I. Mūsų siekiai; II. Mūsų reikalavimai“) buvo parengti P. Višinskio. Taigi jie abu laikytini projekto autoriais. Bet akivaizdu, jog jo pagrindą sudarė 1901 metais „Varpe“ publikuoto P. Višinskio programinio straipsnio „Credo“ teiginiai⁵.

Akivaizdžiai prasilenkta su moksline etika ir „padarant“ J. Vileišį 1905 metais kovo—liepos mėnesiais vykusių Lietuvoje susirinkimų, suvažiavimų kai kurių rezoliucijų autoriumi. Ar tikrai pakanka tokiam teiginiui tik vieno argumento, jog J. Vileišis aprašė tų renginių eigą, paskelbė jų priimtus dokumentus? (p. 105). Ieškant kuo daugiau herojaus nuopelnų, pasirengta jį priskirti LDP radikalų — K. Griniaus, P. Višinskio, F. Bortkevičienės — grupei, reikalavusiai griežtai kovoti su carizmu, siekusiai esminių socialinių reformų, Lietuvos nepriklausomybės. Vis dėlto, analizuojant partijos veikimo problemas ir jos lyderių idėjinius-politinius ginčus 1905 metų vasarą—rudeni, teko patirti, jog J. Vileišis, tebedegdamas tautinės vienybės idėja, laviravo, ieškojo vidurio tarp kovingai nusiteikusių partijos radikalų ir taikingų caro valdžios atžvilgiu, propagavusių legalią veiklą nuosaikiųjų. Kaip tik dėl tokios pozicijos J. Bagdonas jį kaltino autokratiškumo siekiu, demokratinės dvasios stygiumi⁶. Tenka konstatuoti, kad knygos autorius tiek šioje, tiek ir kitose knygos dalyse nepateikė nuoseklios J. Vileišio pažiūrų analizės. Matyt, ir negalėjo to padaryti dėl pasirinkto panegiriškai biografinio, o ne mokslinio nagrinėjimo būdo, metodo. Dėl to paties, matyt, nutylima, „apeinama“ istoriografija, vienaip ar kitaip susijusi su J. Vileišio gyvenimu, veikla, jo idėjinėmis-politinėmis pažiūromis. Pirmiausia turiu galvoje ne savo paties ar kolegų E. Motiekos, Č. Laurinavičiaus, J. Skiriaus ir kitų „netiesioginius“ darbus, bet ir A. Kučio veikalą (Vileišiai. Trijų

---

² J. Bagdono laišakai M. Zauniūtei (1901 04 ?), tai pačiai ir V. Mickevičiui-Kapsukui (1901 11 10 ir 11 08) bei P. Višinskiui (1902 08 11), *Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius*, f. 1—F604, l. 87, 101, 107, 134.

³ Plačiau apie tai žr.: R. Miknys, *Lietuvos demokratų partija 1902—1915 metais*, V., 1995, p. 28—29. 11.

⁴ „Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas)“, *VUB RS*, f. 1—F614, l. 1—23.

⁵ Plačiau apie tai žr.: R. Miknys, *min. veik.*, p. 28, 32.

⁶ J. Bagdono laiškas P. Višinskiui (1905 08 17—20), *VUB RS*, f. 1—F604, l. 173b.

brolių darbai tautai, Chicago, 1993). Pastarasis vos ne atvirai ignoruojamas, gana formaliai jį paminint įvade, dar vienoje kitoje darbo vietoje. Net nušviečiant J. Vileišio misiją JAV 1919—1921 metais, apsiribota tik viena A. Kučio versta dokumentą tikslinančia pastabele (p. 307).

Vertinant veikalą moksliniu požiūriu, tai tik keletas, iš kur kas daugiau galimų, kritinių pastabų. Priešingai, išskyrus vieną kitą korektūros klaidelę, tik teigiamai galima atsiliiepti apie techninį knygos parengimą. Tačiau nenorėčiau sutikti dėl vieno dalyko, kuris galbūt vertas ir specialios diskusijos. Manau, kad nepriimtinas ir nevykęs, nors ir tęsiantis jau įsisenėjusią tradiciją, knygos autoriaus mėginimas lietuvininti kai kurias pavardes: M. Rōmerį keisti į M. Remerį; G. Sapkauskaitę — į G. Šapkauskaitę; O. Kasakauskaitę — į O. Kazakauskaitę. Ypač dabar, kai oficialiai lietuvių kalboje leidžiama originali pavardžių rašyba.

Taigi empirikos požiūriu turime fundamentalų darbą, kuris, be abejonės, prisidės prie neordinarinio ir tikrai daug Lietuvai nusipelnusio J. Vileišio įamžinimo. Aišku, kad, priėmus minėtas pastabas, jo paveikslas netektų knygoje sukurto monumentalumo. Tačiau jis taptų įtaigesnis, gyvesnis, dingtų neklįstančio, visažinio, iš prigimties demokrato aureolė, herojus būtų „arčiau žemės“, ir nemanau, jog jo nuopelnai dėl to sumažėtų. O ir apie pražangas istorijos mokslui, matyt, mažiau reikėtų kalbėti, be to, nebūtų pavojaus sąžinės graužaičiai. Bet darbas atliktas, ir autorius dabar begali pasakyti: „Feci, quod potui, faciant meliora potentes“⁷.

Rimantas Miknys

Vytautas Tininis. Sniečkus 33 metai valdžioje: (Antano Sniečkaus biografinė apybraiža). V.: Lietuvos karo akademija, 1995. — 191 p.: iliustr. 2000 egz.

Prieš porą metų jaunesniosios kartos istorikas dr. Vytautas Tininis išleido pirmąją, teigiamai skaitytojų įvertintą knygą „Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai“. Išskyręs iš jų vieną, autorius bando biografinėje apybraižoje atskleisti ilgamečio Lietuvos komunistų partijos CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus (1903—1974), „LTSR administracijos vadovo“, fenomeną. Mat Sniečkus, nepaisant to, kad Sovietų Sąjungoje įvyko įvairių politinių permainų, keitėsi vadovai, išbuvo Lietuvos partinės-sovietinės nomenklatūros viršūnėje 33 metus (1940—1974 sausis). Autorius parodo, kaip Sniečkus, apsukrus politikas, sugebėjo per tuos metus įtikinti Maskvą, kad „geresnio“ Lietuvai, „patikimesnio ir tinkamesnio“ Maskvai žmogaus nėra.

---

⁷ Padariau, ką galėjau, kas gali, tepadaro geriau.

Remdamasis archyviniais dokumentais ir skurdžiais amžininkų atsiminimais, autorius apybraižoje stengiasi parodyti, kaip Sniečkų „veikė“ istorija ir kaip jis „veikė“ istoriją. Pirmuose knygos skyriuose „Jaunystė“, „Partinis agentas“ autorius glaustai parodo Sniečkų, LKP veikėją, kuris reiškė Rusijos komunistų (bolševikų) partijos, vėliau VKP(b) imperinius interesus, nepripažino nepriklausomos Lietuvos valstybės.

Sniečkus gimė pasiturinčio Suvalkijos ūkininko šeimoje. Kaip dera katalikiškų tradicijų šeimai, Antano tėvai norėjo tikinti jaunėlių sūnų išleisti į kunigus. Tačiau sūnus vėliau krikščioniškąjį tikėjimą pakeitė į komunistinį. Dar gimnazijoje jis įsitraukė į politinę veiklą. Sniečkaus pažiūras radikaliam pakeitimui Rusijos 1917 metų revoliuciniai įvykiai. Sniečkų šeima (be 1914 m. mirusio tėvo) Pirmojo pasaulinio karo pradžioje buvo pasitraukusi į Rusiją. Čia susiformavusių bolševikinių pažiūrų Sniečkus nekeitė visą gyvenimą. Motinos ir brolių spaudžiamas, Antanas su šeima po 1918 m. Bresto taikos tarp Sovietų Rusijos ir Vokietijos pasirašymo sugrįžo į Lietuvą. Gyvendamas tėviškėje, jis stengėsi atsiriboti nuo tėvų „privačios nuosavybės“, tolo nuo namų, kol 1921 m. su tėviške nutraukė visus ryšius. Jis bėgo nuo savo „ne proletariškos kilmės“ ir tai, anot autoriaus, „vertė jį dažnai būti smarkiai radikalesni, negu to reikalavo sąlygos“ (p. 10).

1920 m. Sniečkus tapo komunistu, prasidėjo jo — Sovietų Rusijos imperinės politikos Lietuvoje vykdytojo — karjera. 1921 m. pradžioje buvo suimtas, kaltinamas draudžiama komunistine veikla. Tačiau broliui Viktorui laiduojant, iš kalėjimo buvo paleistas. Kai byla komplikavosi, LKP CK patarė Sniečkui pasitraukti. 1921 m. vasarą jis nelegaliai su „į Sovietų Rusiją iš nelaisvės grįžtančių raudonarmiečių ešelonu“ paliko Lietuvą. Penktą metų sėmėsi mokslo ir patyrimo Sovietų Rusijoje. 1926 m. gruodžio mėn. Sniečkus nelegaliai grįžo į Lietuvą. 1927 m. sausio mėn., po K. Poželos ir kitų LKP vadovų sušaudymo, buvo kooptuotas į LKP CK narius, išrinktas CK sekretorium. Mažai žinomas žmogus tapo pagrindinės komunistų organizacijos vadovu, drausmingai vykdančiu Kominterno—VKP(b) nurodymus dėl politinės padėties „buržuazinėse“ valstybėse destabilizavimo. 1930 m. balandžio mėn. Sniečkus vėl buvo suimtas, nuteistas 15 metų sunkiųjų darbų kalėjimo. 1933 m., SSRS ir Lietuvai pasikeitus politiniais kaliniais, atsidūrė Maskvoje, dirbo Kominterne, nelegaliai į Lietuvą siuntė komunistinę spaudą, rašė partinius laiškus-instrukcijas, kuriose nurodydavo, ką ir kaip daryti. 1936 m. vėl atvyko į Lietuvą, turėjo tikslą — organizuoti „antifašistinį“ liaudies frontą. „Tačiau ir dabar Lietuvos kairiosios jėgos, — rašo Tininis, — nepriėmė šios LKP „iniciatyvos“ /.../. Per visus 20 nepriklausomybės metų LKP nepavyko nors kiek rimčiau sukiršinti Lietuvos gyventojų, jį tik plakėsi prie politiškai naudingų ir spontaniškai kylančių įvykių — streikų, mitingų ar demonstracijų“ (p. 21—22). Dėl partijos neveiklumo ir dažno išdavių

demaskavimo partijoje 1937 m. gegužės mėn. Kominterno Vykdomasis komitetas, dalyvaujant į Maskvą iškviestam Sniečkui, priėmė rezoliuciją dėl LKP „Organizaciniu klausimu“, kuri numatė visų LKP grandžių patikrinimą ir „apvalymą“. Sniečkus šito nepadarė. Dėl rezoliucijos nevykdymo Z. Angarietis jį (per K. Preikšą) kvietė į Maskvą. Apie tai Tininis, remdamasis Sniečkaus pasakojimu apie Angarietį augintiniui A. Štromui, taip rašo: „Sniečkus nujautė, kuo tai gali baigtis, nes gerai žinojo apie masines represijas SSRS. „Kazy, užmiršk, kad tu mane matei, — pasakė Sniečkus K. Preikšui. — Važiuok į Ispaniją“. Sniečkus daugiau nebesapitatikėjo savo viršininku ir „globėju“ Z. Angariečiu, nes buvo informuotas, kad jis į NKVD rankas perdavė daug lietuvių komunistų“ (p. 23). Kai 1938 m. buvo suimtas Angarietis, ryšiai su Kominternu ir VKP(b) nutrūko. 1939 m. pabaigoje Sniečkus trečiąkart buvo suimtas. Šis suėmimas, matyt, jį išgelbėjo nuo NKVD rankos. 1940 m. birželio 1 d. Sniečkus buvo nuteistas 8-eriams metams kalėti. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, 1940 m. birželio 18 d. buvo paleistas iš kalėjimo, nes reikėjo patikimų žmonių Maskvos scenarijui vykdyti.

Skyriuose „Pirmieji valdžios metai“, „Karo metai“, „Pokaris“ autorius parodo Sniečkų kaip atsidavusį partijai bolševiką, „internacionalistą“, patikimai vykdančią Maskvos politiką Lietuvoje. Dar iki vadinamojo Liaudies Seimo rinkimų Sniečkus 1940 m. liepos 7 d. pasirašė dokumentą, pavadintą „Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krik-demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos planus“, ir padėjo jį įgyvendinti (p. 25). Tai buvo Sniečkaus kolaboravimo su okupantais pradžia. Jis buvo gerai informuotas apie Lietuvos gyventojų priešinimąsi sovietizacijai, SSRS represinių struktūrų veiklą. Stalinistų valdymo metais Sniečkaus „buvimas valdžioje“ iš esmės atskleistas per Lietuvos gyventojų genocido politikos vykdymą.

Kaip žinome, 1941 m. pavasarį pradėta ruošti masiniam Lietuvos gyventojų trėmimui. Kovo 28 d. LKP(b) CK išklaušė NKGB komisaro P. Bykovo sudaryto štabo gyventojams tremti ataskaitą ir pritarė numatytiems priemonėms. Sniečkus pasirašė LKP(b) CK nutarimą šiuo klausimu. Karo metais Sniečkus buvo informuotas apie tai, kaip sovietų kariuomenė ir vietos aktyvistai susidorojo su politiniais kaliniais. Štai kaip apie Rainių tragediją vienas iš žudynių organizatorių D. Rocius rašė Sniečkui: „Dalis tokių išdavikų kontrrevoliucionierių teroristų, gyvenančių Telšių, Kretingos apskrityse, buvo areštuota ir laikoma Telšių kalėjime. Jokiu būdu negalėjome paleisti atgal į laisvę kraugerių fašistų žudyti mūsų brolius /.../. Kariuomenė buvo pasiryžusi vežti juos iki Rainių miško ir ten sušaudyti. Atvažiavus prie miško, iš ten pradėjo į mus šaudyti. Kaliniai mėgino bėgti, bet jiems nepavyko. Tankai išvaikė banditus, vieta buvo pravalyta ir įvykdytas sušaudymas“ (p. 29).

Kokia demagogija! Kiek metų bolševikinė propaganda sleidė miglą apie „vokiškųjų okupantų padarytus nusikaltimus“, kaip apgaudinėjo Lietuvos gyventojus.

Anot Tininio, pokario metai Sniečkui buvo dar sunkesni. Jam Kremlius darė rimtus priekaištus dėl lėtų sovietizacijos tempų ir tautinio pagrindžio veiklos. Jis matė žmonių priešinimąsi smurtui. Tačiau tragišką lietuvių tautos likimą suvokė kaip neišvengiamą istorinę būtinybę, kaip stalinistų propaguojamą „klasių kovos“ vyksmą. Sniečkus buvo stiprios valdžios šalininkas, ir jam nepatiko, kai LTSR aukščiausiosios administracinės valdžios pareigūnas J. Paleckis ne visada žengdavo „koja į koją“ su LKP(b) CK, nes išdrįsdavęs viešai ir partiniuose pasitarimuose kritikuoti partijos antinacionalinę politiką. Nesutarimai tarp Sniečkaus ir Paleckio ypač išryškėjo 1950—1952 m. Paleckiui LKP(b) VII suvažiavime (1952 m.) teko atgailauti „klydus“. Tai padėjo išsilaikyti partijoje ir aukštame poste, o Sniečkui — įrodyti Maskvai, kad Lietuvos partinės-sovietinės nomenklatūros viršūnė „vieninga“.

Sniečkui susigaudyti Maskvos politikos vingiuose ir išsilaikyti valdžioje padėjo draugystė su atsakingu VKP(b) CK aparato darbuotoju, partijos ideologu M. Suslovu, užsimezgusi pastarajam būnant VKP(b) CK biuro Lietuvai pirmininku (1944—1946). 1946 m. vasarą VKP(b) CK tikrintojų brigada, vadovaujama V. Žavoronkovo (pretenduojančio į pirmojo sekretoriaus postą), rengė sąlygas Sniečkui pakeisti. Suslovui padedant, Sniečkus kaltinimus sušvelnino, atsipirkdamas „Kauno byla“, kai iš pareigų buvo pašalinti Kauno vadovai J. Grigalavičius, F. Krastinis ir kt. Atsikratęs savo įtaraus „prižiūrėtojo“, LKP(b) CK antrojo sekretoriaus A. Isačenkos, Sniečkus pasijuto savarankiškesnis, tuo labiau kad iš Maskvos atsiųsti antrieji sekretoriai turėjo apsižvalgyti ir „sušilti kojas“ Lietuvoje. Nesunkiai Sniečkus „įveikdavo“ ir savo vietinius konkurentus, kai apie tai sužinodavo iš Centro Komitete pasklidusių kalbų ar pretendentų elgesio (p. 44—45, 86, 94—95, 97). Autorius nurodo, kad stalinizmo metais Sniečkus „nuosekliai vykdė jų (okupantų. — V.K.) nurodymus ir netgi pats dažnai rodė iniciatyvą“ (p. 28).

Kaip „buvęs atviras kolaborantas“, mirus Stalinui (1953 m. kovo 5 d.), „pradedą daugiau atstovauti Lietuvos interesams“, rašoma skyriuose: „1953 m. Lietuvoje“, „Politinių permainų metas (1953—1964)“, „1964 m. perversmas“, „Lietuvos šeimninkas“. Juose bendrame SSRS politinių permainų fone parodoma Sniečkaus veikla ir jo tapsmas „šeimninku“. Ypač įtempti Sniečkui ir reikšmingi Lietuvai buvo 1953-ieji metai. Per labai trumpą laiką jis sėkmingai sužaidė dvigubą žaidimą. LKP CK 1953 m. birželio mėn. V plenume, svarstant L. Berijos parengtą pažymą „Lietuvos TSR klausimai“, Sniečkus pritarė Berijos, siekiančio įsitvirtinti valdžioje, naujam politiniam kursui — „lietuvių kalbos vartojimo išplėtimui ir lietuvių iškelimui į vadovaujančius postus“ (p. 52). Dėl pažymoje suformuluotos demagogiškos ir kategoriškos nuostatos lietuvių tautinio pagrindžio atžvilgiu Sniečkus plenumo „savikritiškai“ pripažino, kad LTSR vyriausybė šį reikalą „perdavė“ tvarkyti saugumo

organams, o pastarieji taikė masines represijas. 1953 m. vasarą prasidėjo rusakalbių vadovaujančių darbuotojų, atvykusių pokario metais, prievartinis išsiuntimas iš Lietuvos. Tininis nurodo, kad, matyt, Sniečkus patikėjo naujuoju kursu, nes LKP CK aparato pastangomis iki lapkričio mėn. Lietuvą paliko per 3 tūkst. darbuotojų (p. 53). Bet politinės permainos SSRS (kai buvo suimtas ir vėliau sušaudytas Berija, o N. Chruščiovas ir G. Malenkovas veržėsi į Sąjungos vyriausybės viršūnes) radikalčiai keitė situaciją Lietuvoje. 1953 m. liepos mėn. įvykęs LKP CK plenumas apsvarstė SSKP CK nutarimą dėl Berijos „antipartinės veiklos“ ir pripažino, kad pažymoje „Lietuvos TSR klausimai“ Lietuvai pateikti kaltinimai nepagrįsti. Sniečkus turėjo gelbėtis nuo ką tik padarytų „klaidų“. Gelbėjimosi ratas buvo Berijos demaskavimas ir „tarybinių tautų draugystės“, „didžiosios rusų tautos“ garbinimas.

Sniečkus kryo į Chruščiovo pusę 1957 m. birželio mėn. konflikte tarp stalinistų (G. Malenkovo, V. Molotovo, L. Kaganovičiaus ir kt.) ir komunistų reformatorių. Dėl Chruščiovo politinės ir ūkinės iniciatyvos, Stalino kulto pasmerkimo SSKP XX suvažiavime (1956) keitėsi ir politinė situacija Lietuvoje: susilpnėjo politinis režimas, sustiprėjo ūkio savarankiškumas, tautinės kultūros, lietuvių kalbos atgavimo ir įtvirtinimo tendencijos (p. 55). Šiame permainų fone keitėsi Sniečkus „kaip žmogus ir politikas“, nors „viduje visada išliko tikruoju komunistu“ (p. 58). „Atšilimo“ metais Sniečkus stengėsi slopinti bet kokius bandymus kelti į viešumą Lietuvos gyventojų trėmimus ir vykdytas pokario metais represijas, net rodė iniciatyvą, kad paleisti iš įkalinimo ir tremties vietų žmonės, įvardinti rezistencijos būrių, politinių partijų ir buvusių buržuazinių vyriausybių vadovais, negalėtų grįžti į tėvynę. Naudodamasis nesutarimais tarp Kremliaus vadų, Sniečkus stiprina savo pozicijas Lietuvoje. Tininis nurodo, kad kunkuliuojančios tautinės aistros ir iš Maskvos atskriejančios dviprasmiškos direktyvos 1956 m. „vertė Sniečkų palaikyti visuomenės keliamas tautines aspiracijas, ypač lietuvių kalbos ir tautinių kadru srityje“ (p. 68). 1956 m. Lietuvoje prasidėjo naujas — antras etapas rusakalbių dėl lietuvių kalbos nemokėjimo atleidimas ar skyrimas į žemesnes pareigas. Dalis jų buvo priversti grįžti į SSRS. 1956—1959 m. Lietuvos vadovaujančių darbuotojų sudėtyje įvyko didelės permainos. Kadru kaitai priešinosi rusakalbiai kolonistai. Net Sniečkus tais metais tapo rusakalbių kritikos taikiniu. Įvairūs skundai vertė Kremliaus vadovus atsižvelgti į padėtį Lietuvoje ir imtis priemonių savo tautiečiams „apginti“. 1959 m. gegužės mėn. Maskvoje įvykęs SSKP CK plenumas priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos KP CK darbo su kadrais“. Jame Sniečkus buvo kritikuojamas dėl „besaikių“ lietuvių iškėlimo į vadovaujančius postus. Svarstant šį klausimą 1959 m. liepos mėn. LKP CK VI plenume, Sniečkui teko pripažinti ankstesnio politinio curso „klaidingumą“, kritikuoti tautinės orientacijos vadovus, kurie „prisidėjo prie antirusiškų nuotaikų kurstymo“. Toks staigus Sniečkaus perėjimas į „priešininkų“ stovyklą buvo suprantamas, nes jis gelbėjo save ir LTSR vadovaujančius kadrus. Maskvos pareigū-

nai susigriebė, kad „nacionalizmas“ Lietuvoje yra 1953 m. Berijos politikos rezultatas. Dėl to šiame plenumo buvo atšauktas 1953 m. LKP CK V plenumo nutarimas dėl lietuvių kalbos ir nacionalinių kadro prioritetų (p. 72). Iš karto po plenumo Lietuvoje prasidėjo kadro „peržiūrėjimas“. Į vadovaujančias pareigas buvo skiriami jaunesni, radikalesnių pažiūrų ir lojalūs Sniečkui žmonės, ne taip kaip po karo — atvykėliai iš svetur.

Tininis nurodo, kad „atlydžio“ metais Sniečkaus veikla pasižymėjo ypatingu dvišlypumu: oficialiuose posėdžiuose jis kalbėjo vienaip, o bendradarbiaudamas su artimais žmonėmis, ūkinių ir kultūrinių įstaigų vadovais, — darė kitaip. Chruščiovo nepasitenkinimas didėjo. Tačiau Sniečkus sugebėjo pasilikti poste. „Jis sugebėjo pergudrauti savo šeiminius pačiais primityviausiais būdais: paprastumu, nuoširdumu, pasižadėjimais nuosekliai vykdyti visus Maskvos nurodymus, viešai sutikdavo su visais jam pareikštais kaltinimais ir niekada viešai neprieštaravo ir nekritikuodavo savo vadovybės“ (p. 73). Be to, paskutiniaisiais Sniečkaus valdymo dešimtmečiais susiformavo „nuolanki ir pagarbi svečių iš Maskvos priėmimo tradicija“. Sniečkus atlaikė Chruščiovo „kaltinimus“ dėl pinigų švaistymo restauruojant „feodalų rūmus“ bei dėl nepakankamo kukurūzų kultūros diegimo vietoj daugiamečių žolių.

Kai 1964 m. spalio mėn. „valstybinio perversmo metu“ Chruščiovą pakeitė konservatyvių jėgų atstovas L. Brežnevas, Sniečkus buvo pastarojo pusėje, džiaugėsi tuo, nes jam atrodė, kad „visos respublikos įgis daugiau laisvių ir teisių“, tačiau „LTSR administracija valdant Brežnevui tapo dar labiau priklausoma nuo Maskvos“ (p. 92).

Chruščiovą nuvertus, Sniečkaus pozicijos Lietuvoje ir Maskvoje labai sustiprėjo. „Nors jis nebuvo tikras sąmokslininkas“, Brežnevas ir Suslovas Sniečkaus nepamiršo. Paskutinis Sniečkaus vadovavimo Lietuvos administracijai dešimtmetis (1964—1974) buvo labai įtemptas. Šiais metais Lietuvos pramonė ir žemės ūkis buvo sparčiai industrializuojami. SSRS į Lietuvos ūkį investavo dideles lėšas. Išaugo pramonės gigantai ir dideli gyvulininkystės kompleksai. Sąjungos vadovybė suvaržė respublikų savarankiškumą. Lietuva tevaldė tik 8—12 proc. pramonės. Tininis nurodo, kad Sniečkus negalėjo atsispirti centralizacijos procesams. „Jeigu Maskvoje buvo numatyta ką nors statyti Lietuvoje, tai to išvengti faktiškai buvo neįmanoma. Lietuvos pramonė buvo plėtojama pagal Sovietų Sąjungos politinius ir ekonominius interesus, o ne pagal Lietuvos gyventojų poreikius ir LTSR administracijos norą. Sniečkus nepritarė Ignalinos atominės elektrinės statybai, tačiau vis dėlto pasirašė dokumentus, leidžiančius pradėti šią statybą“ (p. 119).

Sniečkus nuosekliai siekė Lietuvos kaimą paversti „socialistiniu“. Įvykdžius priverstinę kolektyvizaciją, nuo 1954 m. buvo pradėtas organizuotas ir planingas, dažniausiai prieš žmonių valią vienkemių likvidavimas. Pramonei slystant iš turėto respublikos pavaldumo, Sniečkus daugiau dėmesio skyrė žemės ūkiui ir šioje ūkio

šakoje jautėsi esąs pakankamai savarankiškas. Jis daug važinėjo po Lietuvą, asmeniškai pažinojo daugelio miestų ir rajonų, įvairių įstaigų, įmonių, kolūkių ir kitų organizacijų vadovus. Vietoje aptardavo įvairias problemas, padėdavo jiems spręsti iškilusius klausimus.

Paskutiniame skyriuje autorius parodo Sniečkaus „kietą“ nusistatymą dėl Katalikų Bažnyčios ir dvasininkų veiklos. „Net kai Maskva darė jam priekaištų dėl perdėto uolumo uždariant bažnyčias, jis niekada nepripažino savo „klaidų“ ir įrodinėjo, kad tai daryti buvo būtina“ (p. 110). Ne be Sniečkaus žinios buvo išstremta 362 kunigai, uždaryta apie 130 bažnyčių, fiziškai susidorota su dvasininkijos vadovybe. Sniečkus visą valdymo laiką išliko kategoriškas ir griežtas dėl 1940-ųjų, karo metų lietuvių emigracijos ir disidentinio sąjūdžio, nuosekliai laikėsi Maskvos nurodymų dėl žydų emigracijos į Izraelį trukdymo. Sniečkus — sovietmečio žmogus ir politikas. Knygos pabaigoje Tininis cituoja žymių Lietuvos žmonių, nenorinčių šiandien šito prisiminti, padėkos-sveikinimo laiškus Sniečkui.

Knygos prieduose pateikiami Lietuvos visuomenės organizacijų archyve saugomi Sniečkaus pasirašyti dokumentai, jo dienoraščio ištraukos ir tų dokumentų faksimilės. Knyga iliustruota nuotraukomis.

Tininis atliko reikalingą darbą, supažindindamas Lietuvos visuomenę su buvusio Partinio archyvo prie LKP CK dokumentais. Jis „pakėlė“ sovietmečiu draudžiamų tyrinėtojų fondų (A. Sniečkaus (F. 16895) bei LKP CK ypatingo slaptumo (F. 1771. Ap. 190. B. I—10)) medžiagą. Dėl gausaus partinio archyvo dokumentų panaudojimo net knygos pavadinimą galima keisti į kitą, knygos turinį atitinkantį: „A. Sniečkus partinio archyvo dokumentuose“. Būtent dėl to knyga įdomi visiems, kurie domisi mūsų tautos naujausiųjų laikų (sovietmečio) istorija. Kita vertus, šis darbas yra pirmoji kregždė, rašant biografines apybraižas, nes biografinis žanras istorinėje literatūroje beveik nepraktikuojamas, nors yra paklausus ir reikalingas. Ilgamečio Sovietų Lietuvos veikėjo Sniečkaus iš Stalino laikų istorijos „belaisvio“ ir istorijos „kūrėjo“ virtimas „šeimininku“ yra neišsenkanti tolimesnių tyrimų tematika.

Vanda Kašauskienė

Tremties ir kalnimo vietos. V.: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1995. — 359 p.: iliustr. 5000 egz.

Kas beveik per 50 sovietų okupacijos metų Lietuvoje buvo slepiama, ignoruojama ir falsifikuojama, „plaunant“ gyventojų istorinę atmintį, prasiveržė pro slaptumo uždangą ir mankurtizmo gniaužtus 1988-aisiais. Lietuvos persitvarkymo sąjū-

džio pirmaisiais veiklos metais. Tada viešai, nors ir nedrąsiai, buvo pasakyta apie Sovietų Sąjungos vyriausybės nusikalstamą politiką: vykdytas represijas, Lietuvos gyventojų kalinimą ir trėmimus. Pirmieji straipsniai ir slaptų dokumentų publikacijos apie šiuos skaudžius mūsų tautos istorijos puslapius pasirodė 1988—1989 m.

1988 m. atsirado visuomeninė institucija — Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institute įsteigta Persitvarkymo sąjūdžio komisija stalinizmo nusikaltimams tirti. Ji ėmėsi didžiulio darbo — nustatyti tikslų represuotų Lietuvos gyventojų skaičių ir paskelbti vardinių nukentėjusiųjų sąrašą. Komisija, kaip žinome, išaugo į Represijų Lietuvoje tyrimo centrą. Atsirado ir nauja valstybinė institucija — Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Pasikeitė naujausių laikų istorinių tyrimų problematika mokslo ir mokymo įstaigose. Taigi per septynerius metus, nuo tautinio atgimimo pradžios iki recenzuojamos knygos pasirodymo, mano supratimu, buvo padarytas nemažas darbas: pirma, pradėtas spausdinti genocido aukų vardinis sąrašas (Lietuvos gyventojų genocidas. T. I. 1939—1941. V., 1992; 1941—1952 metų Lietuvos tremtiniai. Kn. 1. V., 1993), antra, paskelbti SSRS, LSSR represinių struktūrų dokumentai (Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945—1952 m. V., 1994), tęstiniame leidinyje „Laisvės kovų archyvas“ spausdinami Lietuvos pasipriešinimo sąjūdžio (įvairaus lygio partizanų struktūrų) dokumentai, trečia, paskelbti tremtinių ir politinių kalinių atsiminimai (knygos prieduose spausdinamas sąrašas knygų apie tremtį ir kalinimo vietas (p. 357—359), ketvirta, paskelbti A. Anušausko ir V. Vosyliūtės, E. Grunskio ir kitų autorių apibendrinantys šia problematika straipsniai.

Recenzuojama knyga-žinynas ne tik papildo knygų apie Lietuvos gyventojų sovietinį genocidą sąrašą, bet kartu nurodo ir naujų tyrimų kryptį. Per tremties ir kalinimo vietas bandoma parodyti, kaip Lietuvos gyventojai — tremtiniai ir politiniai kaliniai — padėjo Sovietų Sąjungos vyriausybei ir komunistų partijos vadovybei „vykdyti“ penkmečio planus, „įsisavinti“ atokiausius ir atšiauriausius „blogio imperijos“ regionus, „kurti“ komunistinį rojų žemėje. Žinyne atskleistos nežmoniškos kalinių ir tremtinių gyvenimo ir darbo sąlygos, jų susitelkimas ir tikėjimas Lietuvos, nepriklausomos valstybės, ateitimi. Teisingai Lietuvos Katalikų mokslų akademijos Centro valdybos įvadiniame žodyje pasakyta, kad „nedidelės apimties enciklopediniuose straipsniuose skaitytojas ras gana daug informacijos, atskleidžiančios lietuvių tautos genocido tikrovę konkrečiais apibendrinančiais faktais su trumpais tiksliais vietas, laiko, darbų ir sąlygų nurodymais“ (p. 5). Imlų ir prasmingą žodį „Lietuva kalėjimuose ir tremtyje“ tarė buvęs politinis kalinys, rašytojas Eugenijus Ignatavičius (p. 6—7).

Apibendrinantį straipsnį „Lietuvos tremtinių golgota“ (p. 8—24) parašė Jakutiškos lietuvių tremtinių šeimoje gimęs Stanislovas Buchaveckas, istorikas. Remdamasis skelbta archyvų medžiaga, straipsniais bei „sovietines represijas patyrusių žmo-

nių atsiminimais“ (p. 8), jis parodo SSRS vyriausybės vykdytą planingą ir sistemingą Lietuvos gyventojų trėmimą, pradėtą pirmomis sovietų okupacijos dienomis. Ši nusikalstama politika, gyventojų trėmimo akcijos 1941, 1945—1952 m., atsižvelgiant į darbo jėgos poreikius Sąjungoje, buvo planuojamos Maskvoje ir šaltakraujiškai, tarytum puolant prieš tvirtovę, vykdomos SSRS NKVD (MVD) vidaus kariuomenės, LSRS NKVD (MVD) ir NKGB (MGB) darbuotojų, milicijos, partinio ir sovietinio aktyvo jėgomis. Daugiau dėmesio, negu anksčiau skelbtų straipsnių autoriai, Buchaveckas skiria tremtinių varginančiai, žmogaus orumą žeminančiai priverstinei enkavedistų surengtai kelionei iš gimtojo krašto į nežinią. Tačiau tremiamieji, nors „nežmoniškomis sąlygomis, kai buvo pamintos elementariausios žmogaus teisės, viešpatavo visiška savivalė“ (p. 1.), dvasiškai nepalūžo, neišdavė nepriklausomos Lietuvos idealų. Ir visai naujas Buchavecko straipsnio akcentas yra atvežtų iš Lietuvos gyventojų išikūrimo tremties vietose problema. Tremties vietų „geografija“ nuo 1941 m. Altajaus krašto, Jakutijos ir kitų vietų pokario metais išsiplėtė — pasiekė Tadžikiją (1945), Kazachiją, Komiją, Buriatiją-Mongoliją, bet daugiausia tremtinių buvo apgyvendinta Krasnojarsko krašte ir Irkutsko srityje, „kur po karo buvo pradėta kirsti didžiuliai miškų plotai“ (p. 14). Tremtinių likimas nuo pat pirmųjų dienų priklausė nuo enkavedistų ir sovietinių pareigūnų valios.

Tremtinių darbas Sibiro taigoje buvo labai įvairus: nuo medžių kirtimo iki paruoštų rąstų plukdymo upėmis. O kur dar medžio apdirbimo ir chemijos pramonė, kelmų rovimas ir naujų žemių įsisavinimas, žemdirbystė, žuvų, medžioklės ūkiai. Tremtiniai, kaip kaliniai, įvairiose vietose kasė akmens anglį, geležies rūdą, boksitus, auksą ir kitus žemės turtus (p. 20). Jie dirbo sunkų, žmogų alinantį fizinį darbą, o savo žinias, sugebėjimus sunkiai galėjo pritaikyti. Tik vėliau, po Stalino mirties (1953), „tremtiniais nebebuvo taip griežtai draudžiama dirbti pagal specialybę“ (p. 23). Šiek tiek pradėjo gerėti gyvenimo sąlygos, mažėjo tremtinių režimo suvaržymai. 1954 m. pradėta leisti tremtinių vaikams išvykti į Lietuvą, 1955 m. — ir daugiavaikėms šeimoms, 1956—1957 m. prasidėjo masinis tremtinių važiavimas į gimtąjį kraštą. Tačiau daugeliui tremtinių dėl tuometinės Sovietų Lietuvos ir LKP CK vadovybės baimės ir piktavališkumo nebuvo leista apsigyventi Lietuvoje, „reikėjo milžiniškų pastangų ir atkaklumo, kad vėl įleistų šaknis gimtinėje“ (p. 24).

Straipsnį apie SSRS koncentracijos stovyklas ir kalėjimus „Kelionė po Gulago šalį“ parašė Seimo narys, Lietuvos politinių kalinių sąjungos bei Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrijos pirmininkas Antanas Stasiškis. Remdamasis skelbta medžiaga ir asmenine patirtimi, autorius glaustai aprašo SSRS koncentracijos stovyklų kūrimą, įvairių tautybių kalinių gyvenimo ir darbo sąlygas, aptaria koncentracijos stovyklų kategorijas (p. 28—29, 34), kalinių pervežimą iš vienos vietos į kitą, vadinamuosius „etapus“ (p. 35—37), kalinių sukilimus, ypač sunkią moterų padėtį

ir politinių kalinių intelektualinį gyvenimą (p. 38—39). Autorius vaizdingai apibūdina Sibiro žemių įsisavinimą, rašydamas apie Kuibyševo hidroelektrinės statybą: „Eini kolonoje į darbą ar iš darbo, kelias pakyla ant kokios aukštumėlės, ir prieš akis atsiveria fantastiškas vaizdas: per pliką lauką, kiek akys užmato, visais keliais, į visas puses slenka pilkos, murzinos „zekų“ — XX amžiaus vergų — kolonos, apsuptos automatais ginkluotų kareivių ir lydimos šunų“ (p. 25). Iš tokių „zekų“ atskirais laikotarpiais daugelyje stovyklų lietuviai, kaip nurodo autorius, sudarydavo 5—15 proc. (p. 28). Ypač tais metais, kai Lietuvoje buvo slopinamas ginkluotas pasipriešinimas sovietų įvedamai tvarkai.

Žinyno sudarymo principus paaiškina jo sudarytoja Aldona Juodvalkytė-Suščenkienė „Knygos rengėjų žodyje“ (p. 43—45). Enciklopediniame žinyne aprašyta apie 900 Sovietų Sąjungos vietovių, kuriose buvo nutremti arba kalėjo Lietuvos gyventojai 1941—1988 metais. Aprašymus apie tremties ir kalinimo vietas pateikė tremtiniai ir politiniai kaliniai. Atsakymus į knygos rengėjų pateiktus anketoje klausimus atsiuntė apie 1000 žmonių, jų sąrašas spausdinamas knygos prieduose (p. 347—356). Žinyno sudarytojai norėjo, kad informacijose apie tremties ir kalinimo vietas būtų trumpų geografinių ir istorinių žinių, paaiškinimai, kas ir kada gyventietę ar kaimą įkūrė, kas ji buvo tremties metu, kuo vertėsi jos gyventojai, iš kokių Lietuvos vietovių buvo atitremti žmonės, kiek jų buvo, kuo jie vertėsi, ar joje gyveno kitų tautybių tremtinių, ar tebegyvena jose lietuvių, kaip tvarkomi lietuvių kapai, ar pervežti tremtinių palaikai (p. 43). Panaši informacija pateikiama apie koncentracijos stovyklas ir kalėjimus, nors, kaip nurodo sudarytojai, „Nėra straipsnių apie kalėjimus ir koncentracijos stovyklas okupuotoje Lietuvoje“ (p. 45).

Skaitytojui geriau orientuotis žinyne padeda A. Juodvalkytės-Suščenkienės, A. Jurkevičiūtės, A. Samo ir G. Steponaitytės sudarytas žemėlapis „Lietuvos gyventojų tremties ir kalinimo vietos Sovietų Sąjungoje 1940—1988 metais“, kuris iliustruoja ne tik tremtinių ir kalinių sutelkimo, bet ir „didžiųjų socializmo statybų“ vietas, atskleidžia šių statybų plėtimo geografiją. Žinyno skaitytojai ras ir kitą informacinę priemonę — „Leidinyje aprašytų tremties ir kalinimo vietų sąrašą“ (p. 335—346). Vietovės sąrašė pateikiamos abėcėlės tvarka pagal tuometinį SSRS administracinį susiskirstymą: sąjunginės respublikos, RSFSR autonominės respublikos ir sritys nurodytos irgi pagal abėcėlę.

Žinyno sudarytojai sėkmingai išpildė sau keliamą užduotį — surinko ir paskelbė glaustą informaciją iš tremties ir politinių kalinių gyvenimo istorijos. Pateikdami vietovių geografijos ir istorijos žinias, apibūdindami vietos gyventojų, tremtinių ir kalinių buitį ir darbą, jie parodė Sovietų Sąjungą kaip barakų, kalėjimų, koncentracijos stovyklų valstybę. Šios enciklopedinės žinutės atskleidžia Sovietų Sąjungos komunistų (bolševikų) partijos sukurtą represijų mechanizmą kitaminčiams slopinti

ir baimės bei prievartos, sekimo ir skundimų atmosferai totalitarinėje valstybėje stiprinti. Juk nusikalstama politika kalinti ir tremti žmones iš gimtųjų vietų buvo naudinga valstybei: viena, šiomis akcijomis buvo stengiamasi izoliuoti aktyviausią, kitaip manančią ir veikiančią, negu „socializmo“ statytojai, visuomenės, įvardytos „liaudies priešais“, dalį vietose ir taip spartinti sovietizacijos procesą; antra, jėga šiuos žmones priversti vergiškomis sąlygomis dirbti sunkų fizinį, sunkiai laisviems suvokiamą darbą, siekiant, kad pats skriaudžiamasis šiaip taip palaikytų gyvybę ir dar duotų naudą valstybei.

Atšiauriausiomis klimatinėmis sąlygomis Jakutijos šiaurėje, už Šiaurės poliario: Bykovo kyšulys, Janos ir Lenos upių delta (p. 70, 129—130, 182—184) 1942—1943 m., Tadžikijoje, Vachšo slėnyje, vasaros saulei ir žiemos šalčiams spiginant (p. 311—312), 1945—1946 m. tremtiniai nuo bado, neįprastų sąlygų ir ligų mirė ištisomis šeimomis. Mirtis buvo nuolatinis tremtinių palydovas. Iš 3 ešelonų, 1948 m. liepos mėn. atitremtų Lietuvos gyventojų į Igarką, „pirmaisiais tremties metais nuo bado, šalčio, ligų mirė apie 1500 lietuvių“ (p. 119), į Komiją, Slobodskoi reidas ir Slobodą, iš 1941 m. liepos mėn. atitremtų gyventojų pirmaisiais tremties metais mirė 1/4 tremtinių (p. 250), į Zulumajus, miško kirtėjų gyvenvietę, Irkutsko sr., atitremtų 1948 m. gegužės mėn. Lietuvos ūkininkų šeimų buvo atrinkta apie 200 nedarbingų senelių, kurie kelionės metu į prieglaudą buvo sušaudyti (p. 333), o kur bevardžiai politinių kalinių kapai bekrastėse stepėse ir Sibiro taigoje.

Atskirose vietose iš tremtinių ir politinių kalinių išskiriami gimnazistai ir studentai (p. 57, 87, 215, 217, 247, 249 ir kt.), atskirų profesijų žmonės (daugiausia 1941 m. birželio mėn. tremtiniai mokytojai (p. 73, 119, 174, 206, 250, 258, 319, 331, 332, 334), paminėtas 1946 m. vasarą 43 vaikų iš Jakutijos (p. 183—184, 286), 20 vaikų iš Komijos (p. 308) parvežimo į Lietuvą faktas. Mirtis, badas, vargas neįveikė šių žmonių, nepalaužė jų tikėjimo, kuris, kita vertus, suteikė jiems stiprybės, atjautos vienas kitam. Antai Bačialine, miško kirtimo gyvenvietėje, ir Verch Kamenskoje, Tiumenės sr., lietuviai tremtiniai 1948 m. įkūrė slaptą tremtinių savitarpio rėmimo draugiją „Priesaika ištrėmime“. Dvylika draugijos narių 1951 m. kovo mėn. buvo suimta, du 1952 m. Tiumenėje sušaudyti, kiti nuteisti 25 m. laisvės atėmimo (p. 61, 316). 1948—1950 m. veikė lietuvių tremtinių savitarpio pagalbos komitetas Novoksejevkoje, Krasnojarsko kr. (p. 80), slaptos politinių kalinių ir tremtinių organizacijos ir draugijos bei leidžiami rankraštiniai žurnaliukai nurodyti taip pat ir kitose vietose (p. 170, 201, 310). Už antisovietinės dainos sudainavimą, pasakytą tokio turinio kalbą ar ištartą priekaišto dėl sunkaus gyvenimo žodį tremtiniai buvo baudžiami kalėjimu (p. 214, 325, 327, 329). Lietuviai politiniai kaliniai aktyviai prisidėjo prie kalinių sukilimų organizavimo ir juose gausiai dalyvavo. Paminėtinas Gorlago (konc. stovyklų grupė, veikusi 1948—1954 m. Krasnojarsko kr. šiaurėje, už

Šiaurės poliaračio, Norilsko mieste ir jo apylinkėse) 1953 05 25—08 04 kalinių sukilimas, Kengyro koncentracijos stovyklos (Kazachijoje, Džezkazgano sr.) 1954 05 16—05 26 kalinių sukilimas (p. 148) ir kiti, kuriuose dalyvavo lietuviai. Pateikiama, kiek ir kokioje koncentracijos stovykloje ar kalėjime kalėjo iš Lietuvos atvežtų politinių kalinių (p. 169, 182, 196, 200, 220, 238—239, 251, 257).

Tremtiniai savo varganą buitį gaivino lietuviška daina. Žinyne nurodytos vietovės, kuriose tremtiniai buvo susibūrę į saviveiklos būrelius. Antai 1952—1956 m. Sujetichoje, Irkutsko sr., Taišeto rj., veikė lietuvių choras (vadovas Vytautas Čepliauskas), tautinių šokių būrelis (vadovė Gražina Bučytė), orkestras, kuriame dalyvavo ne vien lietuviai (p. 72—73). Bolšaja Rečka, miškų pramonės gyvenvietės, Irkutsko sr., tremtiniai buvo pastatę lietuvišką vaidinimą, už tai keli jo dalyviai buvo suimti ir nuteisti, vėliau tremtiniai įkūrė pučiamųjų orkestrą (p. 76). 1950 m. Centralnyj Chazanas gyvenvietės tremtiniai (Irkutsko sr.) įkūrė tautinių šokių būrelį, kuris srityje laimėdavo prizines vietas (p. 86). 1952—1957 m. Igarkoje, Krasnojarsko kr., veikė tremtinių choras (vadovas Stasys Valaitis, Bronius Dūda), tremtinių šokių būrelis (vadovė Regina Eimantaitė) (p. 119). Stiprus buvo 1955—1962 m. Irkutsko lietuvių saviveiklos kolektyvas, laimėjęs konkursus srityje (p. 124). Lietuvių chorai, tautinių šokių būreliai veikė ir kitose tremties vietose (p. 125, 129, 185, 289).

Lietuviai tremtyje šventė tautines ir religines šventes (pagal galimybes jas šventė taip pat politiniai kaliniai kalėjimuose ir koncentracijos stovyklose), gerbė savo senelių ir prosenelių papročius, puoselėjo tautines tradicijas, tai daryti mokė vaikus ir jaunimą. Tėvai stengėsi vaikus pamokyti lietuviško rašto. Altajaus kr. Kosichos cukrinių runkelių tarybiniame ūkyje 1942—1943 m. veikė slapta lietuvių mokykla, kurioje mokėsi apie 20 įvairaus amžiaus mokinių (p. 162). Južnos miško kirtėjų gyvenvietėje, Altajaus kr., 1944—1946 m. pradinėje mokykloje, leningradiečiui direktoriui leidus, lietuvių kalbos tremtinių vaikus mokė mokytojas R. Bobinas (p. 136). Tačiau tokie atvejai buvo reti. Po Stalino mirties, šiek tiek sušvelnėjus enkavedistų įvestam tremties režimui, tremtinių vaikai kėlėsi į didesnius miestus, kad juose galėtų mokytis ar įgyti profesiją. 1956 m. vien Irkutsko užsienio kalbų pedagoginiame institute mokėsi apie 30 lietuvių, kiti studijavo metalurgijos institute, universitete (p. 124), Jakutsko pedagoginiame institute. Technikumuose taip pat mokėsi lietuvių tremtinių vaikai (p. 129).

Didelė dvasinė paspirtis tremtiniais buvo kunigai, kurių pastangomis būdavo įkuriamos lietuvių katalikų parapijos (p. 129, 289). Žinynas informuoja apie lietuvių tremtinių kapus, vietovės kapinaites ir apie svetimoje šalyje palaidotų lietuvių palaikų parvežimą į Lietuvą. Buvę tremtiniai 1989 m. pradėjo organizuoti ekspedicijas į tremties vietas. Ekspedicijų dalyviai iki 1992 m. į Lietuvą parvežė daugelio tremtinių palaikus. Ekspedicijų metu (jose dalyvaudavo ir moksleiviai, jaunimas) jų

dalyviai tvarkė kapus, restauravo ir statė naujus kryžius, įamžino politinių kalinių ir tremtinių mirties vietas, aplankė likusius tremties vietose gyventi lietuvius. Sibiro lietuviai, 1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, ėmė burtis į kultūrinės draugijas. Antai Tomsko lietuviai 1990 m. gruodžio mėn. įkūrė lietuvių kultūros draugiją (p. 289), kuri įsijungė į 1992 m. vasario 16 d. atkurtą Sibiro lietuvių sąjungą (p. 65). Sąjunga vienija Barnaulo, Tomsko, Krasnojarsko ir Novosibirsko lietuvių bendrijas.

Straipsnelių apie atskiras vietas detalumas ar fragmentiškumas, anot žinyno sudarytojos, priklausė nuo turimos medžiagos, gautos iš buvusių politinių kalinių ir tremtinių. Kaip nurodoma, „Leidinyje atskirais straipsniais neaprašytų 1939—1941 metų tremties ir kalinimo vietų sąrašė“ (p. 345—346) yra neaprašytų kalėjimų, koncentracijos stovyklų ir tremties vietų.

Gražiai knygą papildoma, tarytum pratęsia tekstą, beveik 500 iliustracijų (p. 43). Be abejonės, ši knyga, sudarytojos žodžiais tariant, reikalinga ne tik istorikams, kaip patikima atrama tolimesniems tyrinėjimams, bet ir teisininkams, moksleiviams ir studentams, mokytojams ir žurnalistams, kiekvienam, kas domisi mūsų tautos istorija (p. 43, 45).

Žinyno sudarytojai atliko didžiulį, labai reikalingą darbą. Kaip pageidavimą dėl knygos išbaigtumo, norėčiau nurodyti vardyno ir reziümė užsienio kalbomis nebuvimą. Minimų žinyne pavardžių rodyklė būtų prasmingai papildžiusi leidinio informatyvumą. Žinyne minima daug žymių mūsų krašto žmonių: prieškarinio Lietuvos valstybės ir visuomenės veikėjų, kariškių, mokslo, kultūros veikėjų, žurnalistų, kunigų, politikų ir kt. profesijų žmonių.

Tačiau kokioje Sovietų Sąjungos vietoje jie vargus vargo ar užmerkė akis gimtinės dangaus neišvydę, negalima sužinoti neperskaičius knygos. Bent žinyno sudarytojos žodis, išspausdintas užsienio kalba, būtų gerokai palengvinęs šio leidinio pristatymą užsienio skaitytojui.

Vanda Kašauskienė

Juris Urtāns. Latvijas austrumu daļas jaunatklātie pilskalni. Rīga; Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas izdevums, 1995. — 128 p.

Mūsų kaimynai latviai tęsia savo geriausias prieškarinės Latvijos archeologijos tradicijas. 1995 m. pasirodė vidurinėsios archeologų kartos atstovo Jurio Urtano parengtas „Latvijos rytinės dalies naujai surastų piliakalnių sąvadas“, kurį čia ir norėtusi trumpai aptarti. Piliakalnių tyrinėtojams J. Urtano pavardė yra neblogai

žinoma. Jis išleido knygelę apie šiaurinės Vidzemės piliakalnius (J. Urtāns, Ziemeļ Vidzemes pilskalni, Rīga, 1991), reguliariai skelbia atskirų Latvijos piliakalnių aprašymus „Latvijos istorijos instituto žurnale“. Paskutinysis jo darbas didelio formato, poligrafiškai gerai išleistas. Jį tik pavarčius matyti, kad J. Urtanas seka žymiausio prieškarinio Latvijos piliakalnių registruotojo E. Brastinio darbais (E. J. Brastinš, Kuršu zeme, Rīga, 1923; II. Zemgale un Augšzeme, Rīga, 1926; III. Latgale, Rīga, 1928; IV. Vidzeme, Rīga, 1930), ką ir pats pripažįsta įvade (p. 7—9). Jame trumpai aptariami ankstesnės publikacijos, pagrindiniai piliakalnių požymiai, jų išskyrimo kriterijai, skelbiamos medžiagos šaltiniai. Leidinyje pateiktas bendras dabar žinomų Latvijos piliakalnių skaičius — daugiau kaip 460 (p. 8), ir tai gerokai koreguoja ankstesnius skaičius — apie 350. Matyt, Latvijoje galima priskaičiuoti apie pusę tūkstančio piliakalnių, kai tuo tarpu Lietuvoje šis skaičius artėja prie tūkstančio. J. Urtanas piliakalnius nuo kitų kalvų išskiria pagal 4 požymius: įrengtą aikštelę, žmonių suformuotus šlaitus, pylimų ir griovių sistemą bei kultūrinį sluoksnį (p. 7). Tai labai išryškinti požymiai, kuriuos sunku pastebėti labai apardytuose ar net visai suardytuose piliakalniuose. Latvijoje XX a. sunaikinta apie 20 piliakalnių (p. 8), ir jeigu nebūtų aiškesnių duomenų apie juos, vadovaujantis J. Urtano kriterijais, šios vietos nepakliūtų į piliakalnių sąrašą. Lietuvoje piliakalniai nuo paprastų kalvų skiriami pagal labiau apibendrintus kriterijus (P. Tarasėnka, Lietuvos piliakalniai, V., 1956, p. 5). Tačiau iš J. Urtano trumpai apibrėžtų piliakalnių požymių tampa labai aiškus Latvijos rytinės dalies naujų piliakalnių sąvado sudarymo principas, ir tai yra didelis viso leidinio privalumas.

Knygoje aprašomi 57 piliakalniai. Pateikta kiekvieno jų administracinė priklausomybė, geografinės koordinatės (sekundės tikslumu), situacija, suradimo laikas, aprašymas, pagrindiniai duomenys apie tyrinėjimus, radinius, chronologiją. Prie piliakalnio aprašymo nurodoma literatūra apie jį. Tekstinę dalį kiekvienu atveju iliustruoja ištrauka iš žemėlapių (mastelis 1:200000) su pažymėta piliakalnio vieta; piliakalnio planas (mastelis 1:1000) su nurodytais matavimo metais, kas vienas metras pravestomis horizontalėmis, skersiniu piliakalnio profiliu bei piliakalnio nuotrauka. Visa tai atlikta ir pateikta vieningu stiliumi, tai liudija aukštą knygos parengimo kultūrą. Pabaigoje pateiktas E. Brastinio knygoje skelbtų Vidzemės, Latgalos ir Augšzemės piliakalnių sąrašas. Yra ir trumputė reziumė anglų kalba. Visa tai leidiniui suteikia papildomo solidumo.

Vis dėlto, nepaisant stipriųjų knygos pusių, ji ne be trūkumų. Pirmiausia — tai nepatogumas ja naudotis. Sąvadinio tipo leidiniuose reikiamą informaciją surasti turi būti paprasta ir lengva. Tuo tarpu čia turime du piliakalnių sąrašus ir abu jie parengti skirtingais pagrindais. Pirmasis sąrašas yra knygoje aprašomų piliakalnių turinys. Piliakalniai jame (kaip ir knygoje) pateikti pagal rajonus, kurie išdėstyti

atsitiktine tvarka, laikantis bendros vakarų-rytų krypties. Rajonuose piliakalniai sudėlioti irgi atsitiktine tvarka pagal vietas. Abėcėlė autoriui neegzistuoja. Visa laimė, kad sąrašas tik iš 57 pozicijų ir greta pateiktas su turiniu ir tekstu susietas bendras piliakalnių išsidėstymo žemėlapis. Kitaip susigaudyti būtų tikrai sunku. Tas pats ir su jau E. Brastinio aprašytų piliakalnių sąrašu knygos gale. Čia piliakalniai vardijami tiksliai pagal E. Brastinį, kas, beje, pažymėta atitinkama nuoroda į pirmą vietą iškeliant vietinį piliakalnio pavadinimą, pvz., „Pilskalns“ ar „Zamok“. Kadangi šis sąrašas jau daug ilgesnis (4 p.), norint surasti reikiamą piliakalnį, šį sąrašą reikia versti lygiai taip pat, kaip ir E. Brastinio knygas. Abėcėlinio sąrašo pagal vietas čia vėl sudaryti nepavyko. Šioje rodyklėje reikėjo nurodyti E. Brastinio knygos tomus ir puslapius, kur vienas ar kitas piliakalnis aprašomas. Dabar sąrašė yra pakankamai vietos, o nurodyta tik dabartinis piliakalnio adresas (rajonas ir apylinkė) ir pažymėta, jei kuris nors piliakalnis jau sunaikintas. Dėl deramai nesutvarkytų abiejų sąrašų, aptariama knyga prarado dalį savo vertės. Kitas praradimas yra dėl laiko ir besivystančio mokslo. J. Urtano knyga yra sekimas E. Brastinio veikalais, ir tai visiškai suprantama. Nepaisant didžiulių pastarojo nuopelnų Latvijos archeologijai, tai vis dėlto yra trečiojo dešimtmečio pasiekimai. Rengiant leidinį XX a. pabaigoje, į šį faktą neatsižvelgti neįmanoma. Žinoma, nemaža dalis E. Brastinio naudotų piliakalnių fiksavimo priemonių yra universalios ir nesenstančios, pavyzdžiui, geografinės koordinatės ar planai. Kas kita piliakalnių aprašymai. J. Urtano knygoje kiekvienam jų trūksta elementarių duomenų: aikštelės dydžio, pylimų aukščio, griovio pločio. Kai kurių išmatavimų, pvz., pylimo pločio prie pagrindo, šlaitų statumo, tekste apskritai nėra. Kadangi pateiktas kiekvieno piliakalnio planas, trūkstamus išmatavimus pasistengus iš jo galima išskaičiuoti, tačiau tada teksto dalyje apskritai nereikia duoti piliakalnių išmatavimų. Keletą žodžių galima pasakyti ir apie pačius planus. Iš jų gerai matyti, kad pateiktas piliakalnių skersinis pjūvis mažai informatyvus, nes beveik nematyti nedidelių gynybinių įrenginių jų pjūvyje. Tiek grioviai, tiek pylimai dažnai būna įrengti ne vienoje horizontalėje, todėl tokiuose planuose jie sunkiai pastebimi. Jau seniai naudojamas dirbtinis gynybinių įrenginių išryškinimas, kuris gražiai dera prie tokių planų (W. H i e m e s c h, Vorarbeiten für einen vorgeschichtlichen Burgenatlas des Sudetengaus / Sudeta, Neue Folge, Bd 2, 1941/42, S. 127—133). Pagaliau pageidautina, kad planas būtų pridrintas prie absoliučių aukščių. Papėdžių gyvenvietės irgi nurodytos tik pavieniais atvejais ir apibūdintos labai apibendrintai.

Paskutinės pastabos apie piliakalnių nuotraukas. Visi, kas nors kartą juos bandė fotografuoti, žino, kaip sunku tai padaryti. Pagrindinė priežastis — ant piliakalnių augantys medžiai ir krūmai, užgožiantys piliakalnio vaizdą. Juos daugiausia ir matome pateiktose nuotraukose. Kai kurie vaizdai (pvz., p. 23, 27, 35, 61 ir kt.) jau

tokie gamtiniai, kad kyla pagrįstas klausimas, ar juos apskritai vertėjo publikuoti, nebent tai būtų archyvinės nuotraukos.

Apibendrinant galima pasakyti, kad J. Urtano knyga yra geras E. Brastinio darbų sekimas ir jų tęsa. Kadangi ji apima tik rytinės Latvijos dalies piliakalnių, logiška manyti, jog sulauksime dar vienos apie Latvijos vakaruose naujai surastus piliakalnių. Tikėsimės, kad ji bus daug modernesnė. E. Brastinis tam tikrai nebūtų prieštaravęs.

Baigiant keletas minčių, kurias nejučia sukelia ši knyga mums, lietuviams. Turime dvigubai daugiau piliakalnių už kaimynus latvius, tačiau dar nėra iš tolo jiems neprilygstame jų fiksavimu ir populiarinimu. Juk ir mes turėjome lietuvišką Brastinį — P. Tārasenkā. Yra likę nemažai jo bei jo kolegų darytų piliakalnių planų. Matavimai atliekami ir šiandien. Dėl kvailų sovietinio laikotarpio draudimų Lietuvos piliakalnių sąvadas („Lietuvos TSR archeologijos atlasas“, V., 1975, t. 2) išėjo be planų, ir tai Lietuvoje įtvirtino toli gražu ne visapusišką, ne išbaigtą medžiagos pateikimo formą. Vėlesni jo papildymai (G. Zabiela, Lietuvos medinės pilys, V., 1995, p. 222—261), kad būtų išlaikytas vientisas vaizdas, turėjo taikytis prie šio šablono. Dabartiniai archeologijos mokslo laimėjimai leidžia galvoti apie deramą Lietuvos piliakalnių sąvado parengimą, kuriuo Lietuvai ir Europai pristatytume gražiausius ir unikaliausius mūsų senovės paminklus.

Gintautas Zabiela

K. Pietkiewicz. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku. Poznań, 1995. — 256 p. (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza)

K. Pietkiewiczius Lietuvos feodalizmo istorikams yra gerai žinomas iš jo studijos „Kęsgailos ir jų latifundijos iki XVI a. vidurio“¹. XV—XVI a. sandūros LDK istorijos problemos tyrinėjamos ir naujausiame šio istoriko darbe. Autoriaus pasirinktas laikotarpis istorikams yra gana dėkingas dėl gausių šaltinių, plačios istoriografijos. Kita vertus, be F. Papée pokario laikais parašytos monografijos apie Aleksandrą Jogailaitį ir jo valdymo laikotarpį², šis istorijos tarpsnis, juo labiau atskirai LDK politinė ir socialinė istorija, išsamiau tyrinėti nebuvo.

LDK istorijoje Kazimiero Jogailaičio mirtis Gardine 1492 m. birželio 7 d. žymėjo tam tikrą naują jos etapą. Lietuva susidūrė su galinga naujos Rusijos valstybės militarine jėga, kurią atremti pati viena nebepajėgė; keitėsi požiūris į unijinius

santykius su Lenkijos Karalyste; pagaliau ji tapo viena iš „Jogailaičių sąjungos“ narių. 1492 m. teisiškai buvo įtvirtinta Ponų taryba — nauja politinė institucija. LDK pasuko luominės monarchijos kūrimo keliu. Istoriografijoje iki pat šių dienų dominavo neigiamas požiūris į Aleksandro Jogailaičio valdymą, kaip į nevykusį, paženklinatą pralaimėjimais vidaus ir užsienio politikoje. K. Pietkiewiczzius savo darbe pabandė paneigti tokią nusistovėjusią nuomonę. Knyga apima Aleksandro Jogailaičio valdymo laikų (1492—1506) Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Joje autorius užsibrėžė išnagrinėti tokius klausimus, kaip tuometinė LDK administracinė struktūra, valdantysis elitas ir jo dalyvavimas valstybės vidaus politikoje, integracijos procesas, vertinant jį socialinio ir ūkinio gyvenimo požiūriu, mechanizmai, kurie formavo valstybės politiką³.

Recenzijoje aptarsime pagrindinius K. Pietkiewiczzius studijos klausimus.

I. LDK raštinės (kanceliarijos) sandara, ir praktinė veikla istorinėje literatūroje yra mažai tyrinėta, paminėtini K. Jablonskio, J. Bardacho, M. Kosmano darbai⁴. Didžiojo kunigaikščio raštinė, atsiradusi Vytauto laikais, pastovia institucija tapo XV a. viduryje. Jau 1444 m. šaltiniuose minimas ir pirmasis oficialus kancleris Mykolas Kęsgaila, kuris 1458 m. tapo ir Vilniaus vaivada. Nuo šiol šios dvi pareigybės buvo teikiamos vienam asmeniui. Raštinėje dirbo raštininkai ir žemesnysis personalas — dijokai bei valdovo dijokai, totorių kalbos vertėjai. Čia buvo surašomi ir paliekami įvairiausi dokumentai bei jų nuorašai. Raštinė taip pat atliko valdovo dvarų, muitinių priežiūrą, rengė ir aptarnavo užsienio pasiuntinybes (p. 15—30). Remdamasis šaltiniais, istorine literatūra, autorius ne tik sudarė išsamų Aleksandro laikų kanclerių, raštininkų ir kitų LDK raštinės pareigūnų sąrašą, bet ir aprašė jų karjerą. Tai padeda tiksliau suprasti jos vidaus virtuvę, kultūrinio bei politinio elito susidarymo sąlygas. Tiesa, būtų buvę įdomu patyrinėti sekretoriaus institucijos formavimąsi didžiojo kunigaikščio dvare (vienas iš didžiojo kunigaikščio sekretorių buvo Erazmas Ciolekas). Ši problema kol kas nesusilaukė kokių nors rimtesnių studijų, kai Lenkijos Karalystėje sekretoriato sudėtis ir jo funkcijos yra žinomos⁵. Autorius atliko didžiulį darbą, įvairiuose archyvuose ieškodamas aktų, rašytų Lietuvos raštinėje 1492—1506 m. laikotarpiu. Pavyko aptikti informaciją apie 2106 aktus. Paaiškėjo, kad maždaug 44 proc. tų aktų nefigūruoja Lietuvos Metrikos knygoje, saugomose Maskvoje. Vadinas, išlikusi Metrika yra neišsami (p. 35—42). Dokumentų sudėtis pagal kategorijas patvirtina, kad tuo metu didžiajam kunigaikščiui ir jo administracijai priklausė užsienio politikos, žemės valdų ir luominių privilegijų skyrimo prerogatyvos (p. 42).

II. LDK administracinio padalinimo ir teisės istoriografija yra gana plati. Autorius savo knygoje susistemino ir pabandė kuo tiksliau nustatyti LDK administracinių vienetų ribas, jų sudėtį nagrinėjamoju laikotarpiu (p. 43—66). LDK valstybi-

nės sandaros pakeitimus ir ypatumus įteisino 1492 m. rugpjūčio 6 d. Aleksandro privilegija bei privilegijos atskiroms žemėms. Autorius itin akcentuoja LDK ponų pastangas įtvirtinti savo politines pozicijas per minėtas privilegijas. Tai, kad XV ir XVI a. sandūroje vyko atskirų provincijų skirtumų nykimo procesas, lėmė rusų kunigaikščių ir bajorų luominių teisių sulyginimas su Lietuvos ponais. Tiesa, šis procesas lietė labai siaurą valdančiojo elito ratą (p. 69, 73—74). Tačiau, anot K. Pietkiewicziaus, „faktinių visuomenės jėgų, kurios remtų unifikacinį procesą, reikėtų ieškoti tarp visų bajorų — šlėktos, suinteresuotų įgyti panašias į lenkų šlėktos teises“ (p. 74). Autorius šiuo atveju naudojami lenkų istoriografijoje nusistovėjusiu požiūriu į LDK bajorų kovą dėl savo šlėktiškų teisių pagal lenkišką pavyzdį. Tačiau ar šis procesas nepaankstinamas? Iš tikrųjų XV a. pabaigoje—XVI a. I pusėje baigia formuotis uždaras bajorų luomas. 1492 m. Aleksandro privilegijos 32 straipsnis draudė įbajorinti valstiečius („plebeos super nobiles non debemus extollere“)⁶. XVI a. bajorystės kriterijus buvo vien kilmė. Tai buvo įrašyta specialiuose 1522 m. nuostatuose. Kilmingumą rodė šlėktos vardas⁷. Uždaro luomo formavimosi nevienalaikiškumą pažymėjo ir pats knygos autorius, atkreipęs dėmesį į tai, kad Vitebskui, Polockui, Smolenskui ir Žemaitijai privilegijos išduodamos visai žemei, visiems laisviems žmonėms, o kitur tik kunigaikščiams, ponams ir bajorams (p. 73—74). Nors bajorai ir gavo išskirtines luomines privilegijas, tačiau jų politinės teisės buvo labai ribotos. Dar XVI a. 3 dešimtmetyje Vilniaus vaivada ir LDK kancleris rašė: „Ką karalius su ponais nutaria, tą bajorai turi vykdyti“, kviečiami jie į seimus tam, kad „kiekvienas žinotų, ką mes nutarėme“⁸. Žinant, kad Aleksandro valdymo metais buvo sušaukti tik keturi didieji seimai (1492, 1499, 1501 bei 1505 m.), kuriuose dar bajorijos dalyvavimas abejotinas⁹, vargu ar galima kalbėti apie jos vaidmenį unifikaciniame valstybės procese XV ir XVI a. sandūroje. Reikia sutikti su J. Ochmanskio nuomone, jog valstybės centralizacijos procesas vyko kiek kitaip negu kaimyninėse šalyse. Jeigu Maskvos valstybės centralizacijos principai buvo įkūnyti caro vienvaldystės idėjoje, Lenkijoje centralizacija vyko su šlėktos demokratijos lozungu, tai LDK — didikų oligarchijos ir jų interesų vardu¹⁰.

II skyriaus tekste įsivėlusį viena korektūros klaidą, kuomet rašoma „Łyczyn Horodek“ (p. 62) arba Łyczyno“ (p. 63, 243), turėtų būti Łučino Horodok (Łuczyn Horodok) ir Łučino (Łuczyno). Beje, kituose puslapiuose (p. 144, 215) minimas Łučino Horodokas.

III. Skyriuje „Urėdai“ autorius aptaria Aleksandro Jogailaičio laikų Ponų tarybos sudėtį, patikslina daugelio pareigūnų biografinius duomenis, jų kelią į elitinį valstybės sluoksnį, išvardija dalinių kunigaikščių gimines, nagrinėja 1499 m. didžiojo kunigaikščio bandymus sutvarkyti dalinių kunigaikštysčių reikalus. Ši kruopščiai surinkta medžiaga padės ir vėlesniems XV—XVI a. tyrinėtojams.

Kalbėdamas apie parlamentarizmo vystymąsi LDK, autorius atkreipė dėmesį į politinės tautos formavimosi klausimą. Pagrindu pasitaravo J. Suchockio straipsnis „Politinės tautos formavimasis ir sudėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vėlyvaisiais viduramžiais“. Jis politinę tautą tiesiogiai susiejo su didžiojo kunigaikščio pareigūnais bei dvasininkija. K. Pietkiewiczius visgi vertina tai, kaip hipotezę, nes neįmanoma atsekti atskirų visuomenės sluoksnių grupinio sąmoningumo ir tautinės ideologijos, kol neatsirado gimtosios literatūros ir istoriografijos (p. 78—79). Norėusi paprieštarauti tokiai autoriaus pozicijai, nes paskiri faktai liudijo apie grupinio sąmoningumo atsiradimą: tai LDK feodalinės viršūnės vieningumas prieš Jogailaičius, kai jie pabandė suskaldyti šalį į dvi dalis, atskiriant nuo jo Kijevo kunigaikštystę; 1501 m. Voluinės žemės prašymas Ldk Aleksandriui dėl „vieningos teisės“ įvedimo ir t.t.¹¹

Apie kunig. Mykolo Glinskio iškilimą Aleksandro laikais, jo nesantaiką su dalimi Ponų tarybos istoriografija yra gana plati. K. Pietkiewiczius dar kartą pabandė detalai išanalizuoti 1503—1505 m. įvykius. Reikia pritarti autoriaus nuomonei, kad istoriografijoje sukurtas kunig. M. Glinskio — LDK suverenumo gynėjo — įvaizdis neatitinka tikrovės. Iš tikrųjų atsisakymo nuo 1501 m. Melniko—Piotrkovo sutarties istorijoje jis tevidino antraeilį vaidmenį, o konfliktas kilo, kaip dažnai toje epochoje būdavo, dėl turto (p. 123—124). Kita vertus, nereikėtų visų unijos panaikinimo nuopelnų skirti Aleksandriui Jogailaičiui (p. 113), nes čia didelę reikšmę turėjo daugelis faktorių: Lenkijos politika, dinastiniai interesai, LDK didikų grupuočių kova, pasikeitusi tarptautinė situacija.

IV. Aptardamas Ldk Aleksandro žemių skyrimo politiką, K. Pietkiewiczius polemizuoja su istoriografijoje išgalėjusia nuomone, kad šis valdovas buvo linkęs dailinti žemes, bent jau Karalystėje. (Lietuvoje tai nebuvo tirta.) Jis išanalizavo 2106 žinomus aktus, iš kurių 1239, arba 60 proc., yra žemės privilegijos, ir padarė išvadą, kad Aleksandro vykdoma politika niekuo nesiskyrė nuo jo tėvo Kazimiero Jogailaičio ar brolio Žygimanto Senojo (p. 125, 148). Greta tėvoninių žemių padidinti savo valdomus dvarus kunigaikščiai ir ponai galėjo išigydami valdovo domenų. Dažnai beneficijos, kurias jie turėjo gražinti, buvo paveldimos ir tapdavo tėvoniniais dvarais. Taip pat buvo išduodami leidimai ir patvirtinimai didikams supirkti žemes iš smulkių bajorų ir valdovų tarnų. Kita vertus, vidutinė ir smulkioji bajorija gaudavo nedideles donacijas. Tai skurdino bajorų sluoksnį ir sutapo su uždaro bajorų luomo formavimusi Lietuvoje (p. 148—151). Įdomūs K. Pietkiewicziaus duomenys apie žemės donacinių privilegijų pasiskirstymą pagal regionus. Jis pažymėjo, kad Vilniaus vaivadijoje kartu su Naugarduko ir Padnieprės žemėmis didžiausia dovanojimų dalis atiteko urėdams už nuopelnus. Čia savo valdas turėjo visi Ponų tarybos nariai. Bajorai gavo palyginti nedaug dovanojimo aktų.

Tai, anot autoriaus, galima paaiškinti nusistovėjusiais žemės valdymo santykiais. Valdovas tik patvirtindavo esamą padėtį (p. 125—127). Trakų vaivadijoje didesnė dalis privilegijų buvo skirta vidutinajai bajorijai, taip pat valdovo dvariškiams (ti-jūnams ir valsčių vietininkams). Čia, autoriaus teigimu, gyveno daugiausia visų LDK žemių bajorų (p. 128—132). Tuo tarpu žemaičių bajorai, kurie taip gausiai buvo atstovaujami 1528 m. Lietuvos kariuomenės surašyme, Aleksandro raštinės dokumentuose nefigūruoja. Visus žemės valdymo reikalus Žemaitijoje tvarkė seniūnas, valdovas sprendė tik išimtiniais atvejais (p. 133—135). LDK pietryčių provincijos, nors ir sudarė vos ne pusę Kunigaikštystės teritorijos, raštinės aktuose reprezentuojamos labai kukliai. Dauguma privilegijų gavėjų buvo vietiniai urėdai (p. 135—138). Polocko ir Vitebsko žemėje XV ir XVI a. sandūroje nebuvo žymesnių Lietuvos ponų valdų. Aleksandro laikais čia žemių įsigijo Stanislovas Hlebovičius, Jurgis Zenovičius, Sapiegos. Vis dėlto šiose žemėse dominavo vietinės rusų kunigaikščių ir bajorų giminės (p. 138—142). Smolensko žemės dovanojimo aktų problema yra išimtinė, nes po 1500 m., netekus jos didesnės dalies, jau buvo sprendžiama, kur skirti valdas jos gyventojams (p. 143—147).

V. Penktą skyrių „Tikybos politika“ K. Pietkiewiczius pradeda teiginiu, kad „dauguma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavaldinių XV a. pabaigoje išpažino stačiatikybę“ (p. 152). Toks teiginys, mano manymu, yra diskutuotinas, be to, nepatvirtintas jokiais statistiniais duomenimis. H. Łowmiański apskaičiavimu, iš 1528 m. kariuomenės surašymo matyti, kad apie 60 proc. LDK šlėktos buvo lietuviška, katalikiška. Neįskaitant Kijevo ir Podolės žemių, grynai rusiškos šlėktos tebuvo 20 proc. Reikia turėti omeny, jog, ir pridėjus šias žemes, santykis mažai pasikeistų, nes jos buvo smarkiai nusiaubtos per totorių nuolatinį plėšiamuosius žygius¹². Nagrinėjant XV a. pabaigos tarpkonfesinius santykius, tyrėjas susiduria su tokiomis problemomis, kaip to meto Rusijos valstybės suformuota ideologija apie konfesiškai skriaudžiamus rusus Lietuvoje, santykių tarp dviejų didžiausių konfesinių grupių situacija, teisių sulyginimas tarpelitiniuose sluoksniuose (p. 153).

K. Pietkiewiczius lygina katalikų ir stačiatikų bažnyčių padėtį pagal tai, kiek donacijų ir privilegijų jos gavo Aleksandro valdymo metais. Autorius daugiausia remiasi J. Ochmański darbu apie Vilniaus vyskupiją viduramžiais bei J. Króliko knyga apie Lucko ir Bresto diecezijas. Žinias papildo ir kitais šaltiniais. Pats valdovas daugiausia tik atnaujino senas donacijas katalikų bažnyčiai, tuo tarpu daugiausia naujų bažnyčių fundavo ir skyrė joms donacijas didikai, bajorai, miestiečiai. Atsirado ir nauja religingumo forma — religinių brolių kūrimasis Ašmenos paviete, Vilniuje pranciškonų konvente (p. 154—158). Papildant autorių, norėtusi paminėti ir Aleksandro laikais egzistavusią šv. Onos broliją, kurios įstatus popiežius Aleksandras VI patvirtino 1501 m.¹³ Privilegijų, duotų stačiatikų bažnyčiai Alek-

sandro laikais, buvo perpus mažiau negu katalikams. Tačiau Lietuvos valstybė nedarė jokių apribojimų gauti donacijas iš privačių rankų. Atvirksčiai, XV a. pabaigoje valdžia stengėsi stačiatikių bažnyčią netgi sustiprinti. 1499 m. buvo patvirtinti Jaroslavo Išmintingojo nuostatai, pagal kuriuos metropolitas įgijo teisinį imunitetą metropolijoje ir visose jos vyskupystėse (p. 158—160). Vėlgi galima papildyti, kad Jaroslavo Išmintingojo nuostatai buvo dar kartą patvirtinti ir 1502 m.¹⁴ Deja, autorius nebandė paaiškinti, kodėl LDK valdžia pradėjo vykdyti tokią palankią politiką stačiatikių bažnyčios atžvilgiu. Juk kaip tik XV a. pabaigoje Rusija pradėjo aktyviai rengtis puolimui prieš LDK, numačiusi užimti Kijevą po stačiatikybės gynimo vėliava¹⁵, o XVI a. pradžioje jau vyko karas su Maskva.

Autoriaus nuomone, Ldk Aleksandras apie 1495 m. ėmė vykdyti tikybos suvienodinimo politiką, kurią pradėjo nuo žydų išvijimo iš Lietuvos. Jis patikslina žydų, gyvenusių LDK, skaičių ir jų gyvenamąsias vietas. Jų bendruomenės (apie 6—7 tūkst.) buvo įsikūrusios Breste ir Gardine (p. 161—165).

Tuo pačiu laiku buvo sugrįžta prie bažnytinės unijos idėjos. Iniciatoriumi K. Pietkiewiczius laiko didįjį kunigaikštį, kuris, padedamas unijai palankių metropolito Juozapo Bulgarino ir kai kurių rusų bajorų, bandė įgyvendinti savo užmačias. Autorius iškelia įdomią prielaidą, kad, kai 1499 m. buvo gausiai skiriamos beneficijos ir privilegijų patvirtinimai stačiatikių daliniams kunigaikščiams, jiems buvo pasiūlyta paremti tokią akciją, kaip 1476 m. metropolito Mizaelio laiškas. Apie tai pastarieji pranešė Ivanui III, todėl trintis tarp valstybių dar labiau paaštrėjo (p. 167). Katalikų dvasininkija bažnytinės unijos idėjos rimčiau nepalaikė, nes norėjo, kad stačiatikiai persikrikštytų į katalikus. Maža to, tiek dvasininkija, tiek ponai, pasinaudodami Aleksandro siekimu tapti Lenkijos karaliumi, tik labiau sustiprino savo pozicijas. Buvo garantuota teisė rinkti monarchą, o Vilniaus vyskupas gavo patronato teisę 28 parapijoms. Tačiau Aleksandro Jogailaičio ir jo bendraminčių iš valdovo kanceliarijos užmačios susidūrė su ryžtingu pasipriešinimu (p. 170—171). Beje, galima pridurti, kad tuo metu Lietuvoje dėl unijinių valdovo aspiracijų netgi brendo rusų kunigaikščių maištas. Apie tai užsimena tiek Prūsijos magistras laiške Aleksandrui, tiek kunig. M. Glinskis¹⁶.

VI. Nagrinėdamas Aleksandro laikų miestų vystymosi problemą, K. Pietkiewiczius pabrėžia, jog šis procesas yra kriterijus įvertinti apskritai ūkio vystymąsi LDK. Miestai davė stabilias pajamas valstybės iždui (p. 174). Per 300 aktų, skirtų miestams, miestiečiams bei išdo reikalams, taip pat susijusiems su miesto gyvenimu, kurie liko iš Aleksandro valdymo laikų, rodo, kad valstybė labai rūpinosi šia ūkio sfera. Autorius, bandydamas nustatyti LDK miestų tinklą, susidūrė su problema, ką laikyti miestu. Kriterijumi buvo pasirinkta: miestų Magdeburgo ir vokiečių teisių išdavimo privilegijos; miestų teisių išplėtimas konfesinėms bendruomenėms; aktai,

reguliuojantys fiskalinius dalykus; privilegijos privatiems asmenims miesto fundavimui. Iš pateiktos lentelės matyti, kad to meto LDK buvo 49 miestai, neįskaitant mažesnių miestelių — Oršos, Lydos, Naugarduko ir t.t. (p. 178—187). Sąrašą patikslintų tokie duomenys: veliuoniečiai Aleksandro laikais gavo ne tik teisę tapti miestiečiais, bet Veliuonai buvo leista naudotis Magdeburgo teise¹⁷. 1492 m. privilegija Trakų karaimams yra Lietuvos Metrikos knygoje (LM — 121, L. 165—168).

Kalbant apie išdo pajamas LDK, yra labai sunku nustatyti jų dydį, nes išdo knygų, kurias rašė žemės pažiūrininkiai, neišliko. Greta žemės išdo buvo ir valdovo išdas, kurį prižiūrėjo dvaro pažiūrininkis jau Kazimiero Jogailaičio paskutiniais gyvenimo metais. K. Pietkiewiczzius atrado Senujų aktų archyve Varšuvoje iki šiol istorikų nenaudotas Lietuvos dvaro 1494—1509 m. išdo tris knygas, kurias rašė Erazmas Ciolekas, pažiūrininkiai S. Kovarskis ir S. Milanovskis. Šios knygos buvo tarp karališkų sąskaitų Karūnos izde (p. 188). Autorius aptaria pajamas, gautas iš pinigų kalyklos bei iš muitinių ir karčemų. Būtent Aleksandro laikais buvo tęsiamas savų pinigų — grašių — įvedimo procesas. K. Pietkiewiczziaus teigimu, pinigų kalykla per Aleksandro valdymo metus davė 90 400 grašių pelno. Tačiau autorius neatkreipė dėmesio, kad pagrindinis tikslas — įvesti tvirtą valiutą, kaip pakaitalą Prahos grašiu, t.y. lietuvišką grašį, taip ir nebuvo įgyvendintas. Buvo vykdoma tik pinigėlių ir pusgrašių emisija. Tai, pasak S. Janušonio, buvo „lietuviškų pinigų reformos organizavimo ir kalimo tempų išibėgėjimo laikotarpis“. Jis mano, kad nepavykęs bandymas sukurti lietuvišką grašį — tai „1501 m. Petrakovo neįgyvendintos unijos punkto, reikalavusio sulygtinti Lietuvos ir Lenkijos pinigų sistemas, atgarsis“¹⁸.

Karčemos, K. Pietkiewiczziaus skaičiavimu, duodavo 1167—1400 kapų grašių metinių pajamų (p. 194). Valdovo ir žemės išdą papildė ir kitos pajamos; valdovo išdas Lietuvoje Aleksandro laikais iš viso surinko 3 600 000 grašių, o Karūnos — 2 880 000 (p. 200).

VII. Išvadose autorius reziūuoja, kad XV a. pabaigoje, kai iškilo pavojus Lietuvos valstybei, buvo pasiremta ne sava karine galia ar jos stiprinimu, bet diplomatinės pagalbos paieškomis. Be to, Lietuvos monarchija susidūrė su didikų — siauros visuomenės grupės — iškilimu. Būtent didikai tapo faktiškais valdžios vykdytojais (p. 201). Mano manymu, toks teiginys yra per daug kategoriškas. Iš tiesų ponija, dalis stambių kunigaikščių savo rankose turėjo pagrindinius urėdus, buvo vienvaldžiai šeimininkai savo tėvoninėse bei administruojamose žemėse. Tačiau XV a. pabaigoje jie toli gražu nesugebėjo sutelkti savo rankose visos valstybinės valdžios. Juk 1492 m. didikai ir bajorai prisiekė Aleksandru kaip „teisėtam paveldėtojui ir ponui“ („ad verum et legitimum haeredem, ac *dominum naturalem*“), o Žygimantas Senasis 1506 m. buvo išrinktas į Lietuvos sostą kaip „paveldėtojas ir teisėtas įpėdi-

nis“. Pagaliau didžiojo kunigaikščio valdžios patriomoniškumą liudijo ir 1492 m. privilegijos 18 straipsnis, kuriame buvo teigiama, kad galutinis sprendimas priklausys nuo valdovo („kas mums bepatartų, mes nuspręsimė, kaip bus geriau mūsų ir visų naudai“¹⁹).

K. Pietkiewiczius teisingai pažymi, kad Ponų taryba, kurios nariai beveik neturėjo valdų rytiniame valstybės pakrašty, buvo menkai suinteresuoti ginti šitas teritorijas. Netgi jų praradimas nesudrebino valstybės iš vidaus (p. 204).

Tačiau su autoriaus nuomone dėl Didžiosios kunigaikštystės unijinių santykių su Lenkija ir Ldk Aleksandro vaidmens joje (p. 205—206) sutikti sunku. Aleksandras esą gynė LDK vienalytiškumą, jam skirti pagrindiniai nuopelnai, jog Melniko-Piotrkovo unija buvo nerealizuota. Šioje recenzijoje nesiplėsimė aptardami 1501 m. unijos likimą, nes tam skirta netrukus pasirodysiančios mano knygos dalis. Tuo tarpu Aleksandro požiūrį į Kijevo kunigaikštystės atplėšimą brolio Žygimanto naudai rodo jo atsakymas Lenkijos karaliui Jonui Albrechtui: „Nors ir norėtume tai padaryti mūsų broliui, bet mūsų Ponų taryba ir visa žemė niekaip nenori to leisti“²⁰.

Autorius apibendrina, kad Aleksandras Jogailaitis buvo vienas iš tų politikų, kurie neturėjo laimės, būtinos sunkiais momentais, neturėjo talento palenkti sau amžininkų simpatijas (p. 207).

Įvertinant K. Pietkiewicziaus knygą apskritai, reikia pažymėti labai aukštą jos profesinį lygį. Knygoje aptartos svarbiausios LDK vidaus gyvenimo problemos. Užsibrėžti knygos pradžioje uždaviniai yra išsamiai išnagrinėti. Lentelių, schemų gausa padeda lengviau susigaudyti gausioje faktologinėje medžiagoje, ir kaip visa knyga yra vertinga parama visiems, kurie imsis tyrinėti ar domėtis šiuo laikotarpiu.

---

¹ K. Pietkiewicz, *Kieżgajlowie i ich latyfundium do polowy XVI wieku*, Poznań, 1982.

² F. Papée, *Aleksander Jagiellończyk*. Kraków, 1949; bei dok. rinkinys: Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego itd. (1501—1506), wyd. F. Papée, *Monumenta Medii Aevi Historica*, t. XIX, Kraków, 1927.

³ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka*, Poznań, 1995, s. 7, 11.

⁴ K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, V., 1979, p. 265—296; J. Bardach, O praktyce kancelarii litewskiej za Zygmunta Starego, *Studia z ustroju i prawa W. Ks. Litewskiego XIV—XVII w.*, Warszawa, 1970, s. 351—378; M. Kosman, Kancelaria wielkiego księcia Witolda, *Studia Źródloznawcze*, t. 14, 1969, s. 101—117.

⁵ Vienas paskutiniųjų darbų yra: A. Wyczański, *Między kulturą a polityką: Sekretarze królewscy Zygmunta Starego*, Warszawa, 1990.

⁶ *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529*, Poznań, 1841, s. 64 (toliau — Zbiór...).

⁷ E. Gudavičius, Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a.: (1. Bajorų luomo susidarymas XV a.), *MADA*, t.2(51), 1975, p. 101—104; E. Gudavičius, Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a.: (2. Dėl XVI a. privilegijuotų ir „nepriilegijuotų“ bajorų), *MADA*, t. 3(52), 1975, p. 65—66.

⁸ *Acta Tomiciana*. Per Stanislaum Gorski, Poznań, 1901, t. 11, nr. 214, p. 163.

⁹ Любавский М. *Литовско-русский сейм*, Москва, 1900, с. 134, Малиновский И. *Панове рада Великого Княжества Литовского в связи с боярской думой древней Руси*, Томск, 1912, т. 2, с. 444—449.

¹⁰ J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław etc., 1982, s. 112.

¹¹ R. Trimonienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus konsolidacijos ir „politinės tautos“ formavimosi problema, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 2, V., 1994, p. 31—32.

¹² H. Łowmiański, Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unji Jagiellońskiej, *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego*, Wilno, 1935, s. 247—248.

¹³ V. Drėma, *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia*, Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782—1801 metais, V., 1991, p. 21.

¹⁴ *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею*, С. Петербург, 1846, т. 1, н. 166, 213 (toliau — AZR).

¹⁵ F. Konieczny, *Geneza uroszczeń Iwana III do Rusi Litewskiej*, Wilno, 1926, s. 43—49; A. A. Зимин, *Россия на рубеже XV—XVI столетий*, Москва, 1982, с. 164.

¹⁶ A. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów*, Wilno, 1860, nr. 2120, s. 255; AZR, t. 1, nr. 155, s. 222.

¹⁷ A. Tyla, Žemaitijos savivaldžių miestų dokumentai Lietuvos Metrikoje, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, V., 1988, p. 12, 22.

¹⁸ S. Janušonis, 1535—1536 metų lietuviški grašiai, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1987, V., 1988, p. 86—87.

¹⁹ *Zbiór...*, s. 58; Statut Litewski, drugiej redakcji, *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 7, Kraków, 1900, s. 271.

²⁰ AZR, t.1, nr. 135, s. 156.

Rita Regina Trimonienė

Mieczysław Jackiewicz. Wilno i okolice: Przewodnik / Pod redakcją Marioli Malerek. Piechowice: Wydawnictwo Laumann-Polska, 1995. — 197 s*.

Vadovai po miestą — ypač svarbus miesto pažinimo šaltinis. Juose aprašoma miesto raida, žymiausi paminklai, pateikiama įvairių faktų, skaičių bei iliustracijų. Vadovai dažnai pakeičia netgi bendrąsias miesto istorijas, nes neretai jų perskaitymu baigiasi pažintis su miesto praeitimi. Tokių leidinių paskirtis — padėti keliauti po miesto praeitį ir dabartį, pamatyti jo svarbiausias vietas, todėl jie turi būti objektyvūs, informatyvūs, tikslūs. Be to, tai svarbus ir įvairiapusiškas miesto istorijos šaltinis.

Vadovų po Vilnių dabar ypač pasigendama. Miestą aplanko daug turistų, po gimtąsias vietas klajoja nemažai vilniečių. Visiems jiems reikia pagalbininko.

---

* Dėkoju p. V. Raudeliūnui, maloniai leidusiam pasinaudoti knyga.

Pirmasis vadovas po Vilnių išėjo 1856 m.¹ Iki 1991 m. išleista daugiau kaip 50 lietuviškų, lenkiškų, rusiškų ir kt. vadovų, kurie skiriasi dydžiu, turiniu ir verte.

Lenkiškoji vadovų po Vilnių tradicija seniausia ir gausiausia. Žymiausi — V. Studnickio, V. Zahorsio, J. Kłoso vadovai (1910—1937), išleisti po keletą kartų. Vilniaus praeities gerbėjai juos itin pamėgo, nes autoriai — žinomi Vilniaus tyrinėtojai — sugebėjo patraukliai išdėstyti faktus.

Lietuvai atgavus Vilnių, ši tradicija nutrūko. Lenkijoje vadovų po Vilnių, šiaip bendresnių veikalų, ypač apie tarpukarį, rašyti neleido tuometinė valdžia: vykdė Sovietų Sąjungos įstaigų nurodymus. Lietuvoje lenkiškų vadovų atsirado išvertus lietuviškus².

Nuo devinto dešimtmečio rašyti Lenkijoje apie Vilnių klūčių neliko, tačiau nauji vadovai pasirodė tik po dešimties metų. Trūko, matyt, bendros miesto istorijos žinovų. Pradžioje apsiribota kelių prieškarinių vadovų perspausdinimu³. Bet jie buvo pasenę: per 50 metų pasikeitė gatvių ir aikščių pavadinimai, pastatų numeracija, padaugėjo žinių apie Vilniaus praeitį ir kt.

B. Kačorovskio, J. Jaženbovskio, G. Mikulos naujai parengti vadovai išleisti po poros metų⁴. B. Kačorovskio leidinyje daug naujos ikonografinės medžiagos, įdėti Vilniaus vyskupų, vaivadų ir kaštelionų sąrašai. Tačiau leidinys neišbaigtas. Konspetiškais J. Jaženbovskio, G. Mikulos vadovais labai patogu naudotis, tačiau juose apstu klaidų.

Lenkų autorius ypač patraukė Rasų kapinės, bet tikslios ir objektyvios žinios apie jas pateiktos tik E. Malachovičiaus ir M. Jackevičiaus knygose⁵. Apie atskirus Vilniaus ir apylinkių objektus parašyta keliaujant A. Mickevičiaus jaunystės takais⁶.

Iš daugelio kitų leidinių išsiskiria stambi J. Garnevičiaus knyga apie Vilniaus bažnyčias, J. Jadackio apybraižas apie filosofus bei nacionalistiškos nepagrįstų kaltinimų lietuviams kupinos M. Kosmano knygos⁷.

Recenzuojamas Mieczysława Jackiewicziaus vadovas yra naujausias ir daugeliu atžvilgių geriausias. Jo autorius — habilituotas daktaras yra kilęs iš Vilniaus apylinkių, profesoriauja Olštynėje ir Poznanėje. Tai produktyvus lietuvių literatūros vertėjas bei tyrinėtojas, supažindinęs lenkų skaitytojus su V. Sirijos-Giros, A. Barausko, J. Vaičiūnaitės, K. Astrausko kūryba, išleidęs lietuvių apsakymo antologiją, išvertęs netgi žemaitiškų valgių receptų rinkinį. Kita jo darbų sritis — lenkiškoji literatūra Lietuvoje XVI—XX a.⁸

Autorius nėra Vilniaus miesto istorijos tyrinėtojas, tačiau metams bėgant atsigrįžo į savo jaunystės miestą. Jau jo „Vadovas po Rasas“ pasižymėjo svairiu, archyvininiu V. Girininkienės ir A. Paulausko knygelės papildymu, daugelio žymiausių lietuvių veikėjų aprašymu ir taisyklingu jų pavardžių perteikimu⁹.

Vadovas „Vilnius ir apylinkės“ išsiskiria tiek forma, tiek turiniu. Gero popieriaus, nedidelio formato, skoningo šrifto knygelėje įdėtos 39 spalvotos iliustracijos, 19 piešinių, 7 schemos. Rodyklėje užfiksuota per 250 apžvelgtų objektų.

Turinys išdėstytas taip: bendros žinios, istorija, senamiestis, centras, rytiniai ir vakariniai rajonai, naujieji rytiniai rajonai, apylinkės, literatūra, turistinis priedas, dalykų rodyklė.

Tekstas itin informatyvus, objektyvus bei subalansuotas. Antai keliuose puslapiuose (p. 7—11) sugebėta aptarti Vilniaus geografinę padėtį, teritorijos dydį bei administracinį padalijimą, duoti gyventojų statistiką, išvardyti vandenį, miškus ir parkus, apibūdinti reljefą bei klimatą.

Nepamiršta, kad 1922 m. rinkimuose buvo leista dalyvauti tik lenkams, nurodyta lietuviška želigovskiados interpretacija — okupacija. Akcentuota, kad 1939 m. Lenkijos—Vokietijos karo metu Lietuva buvo neutrali (p. 25, 27). Knygoje netrūksta kitų lietuviams svarbių Vilniaus istorijos faktų (p. 24, 27, 132, 147, 158, 160 ir kt.). Šalia lenkiškų beveik visuomet pateikiami lietuviški vietovardžių pavadinimai, kartais apsiribojama tik jais.

Nors senamiesčiui skirta daugiausia vietos (p. 33—121), tačiau pakanka informacijos ir apie kitas Vilniaus dalis — Gedimino, Pylimo, Vilniaus, Kalvarijų gatvių rajonus (p. 122—139), Antakalnį, Sapiegyne, Užupį, Belmontą, Markučius bei Rasas (p. 140—161), Panerius, Vingį, Žvėryną, Šnipiškes (p. 162—166), pagaliau Trinapolį bei Verkius (p. 167—170). Iš Vilniaus apylinkių objektų aprašytos Kalvarijos, Trakai ir Žalieji ežerai (p. 171—181).

Verti dėmesio autoriaus teiginiai: didžiųjų kunigaikščių valdymo reikšmė Vilniui buvo nevienoda, miesto nuopuolis prasidėjęs XVII a. pradžioje, jurisdikos nulėmusios senamiesčių bei priemiesčių užstatymo ypatybes. Kaip ir daugelyje lietuviškų vadovų, kelionė po miestą pradeda nuo Katedros aikštės.

M. Jackiewiczus iš esmės vykusiai pasinaudojo pirmtakų darbais, M. Balinskio bei J.I. Kraševskio istorijomis. Tačiau mažoka specialių monografijų, archyvinės medžiagos duomenų (p. 184), todėl tekste yra klaidingų ir ginčytinų teiginių. Antai Kačergos (Vingrio) upelis tekėjęs iš Aušros vartų šaltinio (p. 8). Tikrovėje — iš Vingrių. Kanalizacijos kanalo funkcijas Vingris atliko jau XVIII a., ir visai uždengtas tik 1883 m., o ne XIX a. pirmoje pusėje, kaip nurodo autorius¹⁰.

Gediminas Vilniaus vietininku Goštauto (p. 13) tikrai neskyrė, nes pastarasis miesto vaivada buvo 1443—1458 m. Visai nepagrįstas teiginys, jog Gediminas iš Hanzos miestų atgabenęs amatininkų ir pirklių (p. 13).

Po Gedimino mirties sostą paveldėjo ne Algirdas (p. 14), bet Jaunutis, vėliau brolių nušalintas. Neteisingas teiginys, jog 1387 m. kovo 23 d. magdeburginė teisė suteikė „visas“ privilegijas, leido laisvai rinkti burmistrus ir vaito teismą (p. 14) — iš tikrųjų miestiečiai liko valdovo vietininko valdžioje, o autoriaus nurodytų punktų akte apskritai nėra¹¹.

Miesto sienos statyba negalėjo prasidėti 1502 m. (p. 16), nes tik 1503 m. rugsėjo 6 d. tam suteikta privilegija. Ją statė miesto gyventojai, o ne didysis kunigaikštis¹².

Abejotina, kad senajame Vilniuje buvo autoriaus minimi objektai: Raudonieji vartai (p. 16), Totorių priemiestis (p.18), žydų Juodasis miestas (p. 19)¹³.

Bastėją (Bokšto g.), naujųjų laikų gynybinį įtvirtinimą, pritaikytą patrankoms, vadovo parengėjas neteisingai vadina barbakanu (p. 18, 107) — viduramžišku įrenginiu, kurio bruožų Vilniuje turėjo tik vandenvietės statinys už Aušros vartų¹⁴.

Kunigaikštienė Julijona negalėjo 1314 m. (!) funduoti (p. 58) Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvės (Maironio g.), Romanovų cerkvė (Basanavičiaus g.) pastatyta ne XIX a. antroje pusėje, o tik 1913 m. Taip pat nepagrįstai teigiama, kad pirmoji miesto Rotušė buvo teritorijoje tarp šv. Jono ir Literatų gatvių (p. 68)¹⁵.

Pasitaiko ir mažesnių netikslumų. 1552 m. Vilniuje joks Lietuvos Statutas paskelbtas nebuvo (p. 17). Užvažiuojamieji namai pastatyti ne tik Naugardo, Tverės ir Maskvos (p. 16), bet taip pat Polocko ir kitiems svetimšaliams pirkliais¹⁶. Miestas senuose dokumentuose dažniausiai vadinamas „karališkuoju, sostinės“ Vilniaus miestu, o ne „Vilniaus miestu“ (p. 31) ir kt.

Yra kitų, ypač turistui nemalonių neatitikimų. Pavyzdžiui, Šv. Baltramiejaus bažnyčia (Užupio g.) yra ne už namo Nr. 13, bet už Nr. 15, 17. Į Žvėryną važiuoja troleibusai ne Nr. 11, 13, 17, bet 3, 7. Prezidentūra yra ne Savivaldybės (p. 125), o Nepriklausomybės aikštėje.

Tekste nurodyti kelių žymesnių miestiečių namai, tačiau nepagrįstai praleisti P. Dorofejevičiaus, J. Dubinskio, T. Bildziukevičiaus ir kt. pastatai, unikali Brahų antkapinė plokštė Šv. Trejybės cerkvėje¹⁷. Trūksta skyrelio apie archyvus — tradicinio vadovams po Vilnių¹⁸. Išskyrus Subačiaus gatvę, nepaaiškinti vietovardžiai¹⁹. Ypač plačiai aprašytos Rusų kapinės (p. 155—161), bet pernelyg trumpai aptartos ne mažiau svarbios Bernardinų (p. 152—153). Kelionės maršrutas suplanuotas taupiai, bet pasitaiko dubliuotų atkarpų.

Puikiai išleistą knygą gerokai sudarkė per 100 (!) įvairių korektūros klaidų. Jų ypač daug lietuviškų gatvėvardžių bei asmenvardžių rašyboje. Pažymėtini svarbesni iškraipymai: w 1939 = 1419 m., arsenal fundamente=arsenal, fundamente (p. 42), nagobek=nagrobek (p. 49), w pierwszej polowie XVI w.=XVII w. (p. 52), w drugiej polowie XV w.=XVI w. (p. 56), księcia=wielkiego księcia (p. 111), hotel „Turistas“=Turistas (p. 134), Hodyniecki=K. Chodynicki (p. 139), 713 lipca=13 lipca (p. 158), funkcjonowa=funkcjonuje (p. 166), 1755—1722=1755—1772 m. (p. 172).

Pastebėtus trūkumus nesunku ištaisyti antrajame leidime. Šiuo metu, skirtingai negu prieškaryje, lenkų istorikams žinių apie Vilnių tenka semtis taip pat iš lietuvių kolegų darbų²⁰. Jų duomenimis vertėtų plačiau ir atidžiau pasinaudoti rengiant antrąjį vadovo leidimą.

Apskritai M. Jackiewicziaus knyga dėl informatyvumo ir objektyvumo, naujoviškos konstrukcijos labai pasitarnaus Vilniaus praeities mėgėjams. Ji pravers ir naujausių lietuviškų vadovų autoriams, kol kas vangiai leidžiantiems pernelyg savotiškus leidinius²¹.

¹ А. Давыдов, О путеводителях как источнике по истории культурной жизни Ленинграда, *Вспомогательные исторические дисциплины*, 1993, т. XXIV, с. 126–137; A. Vaičiūnas, Informacinė literatūra apie Vilnių, *Kultūros barai*, 1973, nr. 6, p. 64–65

² Pz., A. Medonis, *Dla turystów o Wilniusie*, Wilnius, 1966; A. Motulas, *Wilnius dzisiaj*, Kaunas, 1985.

³ 1989–1990 m. perleisti M. Moreliovskio, J. Kloso, J. Remerio vadovai. Vilniaus „Znad Wilii“ laikraštysje 1990–1992 m. spausdintos A.H. Kirkoro „Pasivaikščiojimų po Vilnių ir apylinkes“ ištraukos. „Vilniaus laikraštysje“ 1992 m. spausdintos M. Łowmiańsko knygos „Vilnius prieš maskvėnų antplūdį“ ištraukos.

⁴ B. Kaczorowski, *Zabytki starego Wilna*, Warszawa, 1991, 203 s.; J. Jarzębowski, *Wilno: Krótka wycieczka szlakiem najważniejszych zabytków*, Kraków, 1991, 74 s.; G. Micula, *Wilno: Przewodnik turystyczny*, Warszawa, 1991, 68 s.

⁵ J. Ciechanowicz, B. Kosman, M. Kosman, *Nad wileńskiej Rossie*, pod redakcją M. Kosmana, Poznań, 1990, 184 s.; E. Małachowicz, *Cmentarz na Rossie w Wilnie*, Wrocław etc., 1993, 460 s.; M. Jackiewicz, *Wileńska Rossa: Przewodnik po cmentarzu*, Olsztyn, 1993, 239 s.

⁶ J. Surwiło, *Wileńskimi śladami Adama Mickiewicza*, Wilno, 1993, 95 s. T. Krzywicki, *Szlakiem Mickiewicza: Przewodnik po Nowogródzczyźnie, Wilnie, Kownie*, Wilno, 1994, 256 s.

⁷ J. Garniewicz, *Świątynie wileńskie od czasów najdawniejszych do obecnych: Przewodnik historyczny, Kędzierzyn etc.*, 1993, 195 s.; J. Juliusz Jadacki, *Sławni wilnianie filozofowie*, Wilno, 1994, 201 s.; M. Kosman, *Wilno dawniej i dziś*, Toruń, 1993, 192 s. M. Kosman, *Cmentarze Wilna*, Toruń, 1994, 168 s.

⁸ Tyrimų rezultatai išdėstyti habilitacinėje disertacijoje, žr. M. Jackiewicz, *Literatūra polska na Litwie XVI–XX wieku*, Olsztyn, 1993, 384 s.

⁹ Žr. 5 išnašą.

¹⁰ J. Jurkštas, *Senoji Vilniaus vandenys*, V., 1990, p. 106–107, 114–118.

¹¹ P. Dubiński, *Zbiór praw i przywilejów miastu stolecznego WX.L. Wilnowi nadanych*, Wilno, 1788, s. 1–2.

¹² I. Jučienė, V. Levandauskas, *Vilniaus miesto gynybinė siena*, V., 1979, p. 5.

¹³ Žr. objektų rodyklę knygoje: M. Łowmiańska, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, Wilno, 1929, s. 193–198.

¹⁴ E. Małachowicz, *Fortyfikacje Wilna*, Wrocław, 1988, s. 24–36.

¹⁵ S. Samalavičius, *Vilniaus rotušė*, V., 1981, p. 5.

¹⁶ P. Dubiński, min. veik., p. 18.

¹⁷ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1, V., 1988, p. 99, 141, 456–458, 238.

¹⁸ *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, oprac. M. Kocójowa, Kraków, 1993.

¹⁹ J. Jurkštas, *Vilniaus vietovardžiai*, V., 1985.

²⁰ V. Levandauskas, *Vilniaus pilies skersgatvis*, V., 1980; iš naujaisių darbų žr. M. Rupeikienė, M. Gorkio gatvė Vilniuje, V., 1984; N. Kitkauskas, *Vilniaus pily: (statyba ir architektūra)*, V., 1988, 231 p.; N. Kitkauskas, *Vilniaus arkikatedros požemiai*, V., 1994, 78 p.; R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa, 1939–1940*, V., 1990, 158 p.; V. Drėma, *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia: Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais*, V., 1991, 319 p.; V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, V., 1991, 404 p.; V. Daugudis, *Iš Vilniaus miesto praeities*, V., 1993, 56 p. V. Girininkienė, A. Paulauskas, *Vilniaus bernardinų kapinės*, V., 1994, 79 p.; Vilniaus universiteto istorija 1579–1994, V., 1994, 341 p.; V. Petkus, *Vilniaus Arkikatedros bazilikos koplyčios: iliustruotas albumas*, V., 1994, 232 p.

²¹ Žr., pvz., V. Turienė, *Dešimt Šventaragio mįslių*, V., 1993, 256 p.

Aivaras Ragauskas